

Sessió en memòria de Curt Wittlin (1941-2019)

(9 de juny de 2022)



Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Sessió en memòria
de Curt Wittlin (1941-2019)

Sessió en memòria de Curt Wittlin (1941-2019)

(9 de juny de 2022)

Barcelona, 2025



Institut
d'Estudis
Catalans

SECCIÓ
FILOLÒGICA

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Sessió en memòria de Curt Wittlin (1941-2019) : (9 de juny de 2022). — Primera edició

Inclou referències bibliogràfiques

ISBN 9788499657806

I. Wittlin, Curt J., entitat homenatjada II. Bover i Font, August, editor literari

III. Institut d'Estudis Catalans. Secció Filològica.

1. Wittlin, Curt J. 2. Filòlegs — Suïssa — Biografia.

929Wittlin, Curt

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura d'August Bover i Font,
membre de l'Institut d'Estudis Catalans

Aquest volum recull les intervencions de la sessió en memòria de Curt Wittlin, celebrada
el 9 de juny de 2022 a la Sala Pere i Joan Coromines de l'Institut d'Estudis Catalans

Aquesta publicació compta amb el suport de la Fundació "la Caixa"

© dels autors dels textos

© de les fotografies: Arxiu de l'IEC, Arxiu d'August Bover, Arxiu de Marie-Louise Wittlin,
Sigrid Quintana, Paco Tafalla i Rosa Tomàs

© 2025, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició

Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: febrer de 2025

Text revisat lingüísticament per la Unitat d'Edició del Servei Editorial de l'IEC

Disseny de la coberta: Azcunce | Ventura

Fotografia de la coberta: Curt Wittlin a la Biblioteca Marcel·lí Domingo de Tortosa el 25 de
setembre de 2015 en la presentació del volum *Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*
(Arxiu de Marie-Louise Wittlin)

Compost per Jorge Campos Nieto

Imprès a Arteos Digital

ISBN: 978-84-9965-780-6

Dipòsit Legal: B 2967-2025



Aquesta obra és d'ús lliure, però està sotmesa a les condicions de la llicència pública de Creative Commons. Es pot reproduir, distribuir i comunicar l'obra sempre que se'n reconegui l'autoria i l'entitat que la publica i no se'n faci un ús comercial ni cap obra derivada. Es pot trobar una còpia completa dels termes d'aquesta llicència a l'adreça: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Taula

Reportatge fotogràfic	7
Presentació, <i>per Mila Segarra</i>	17
Curt Wittlin i els estudis sobre la llengua catalana, <i>per Emili Casanova</i>	19
Curt Wittlin: l'hagiografia i la cultura medieval, <i>per Tomàs Martínez Romero</i>	35
Curt Wittlin i Francesc Eiximenis, <i>per Xavier Renedo Puig</i>	41
Eiximenis a Saskatchewan: Curt Wittlin i la catalanística a l'Amèrica del Nord, <i>per August Bover i Font</i>	49
Curt Wittlin i les traduccions: «segons que em serà vejares que sia pus profitós als lligents», <i>per Vicent Martines</i>	55
Curt Wittlin i l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, <i>per Albert Curto Homedes</i>	63
Un excels medievalista vora l'Ebre, <i>per Emigdi Subirats i Sebastià</i>	67

Reportatge fotogràfic



Sisè Colloqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica, Universitat de la Colúmbia Britànica (Vancouver, Canadà, maig de 1990), amb Antoni M. Badia i Margarit i August Bover (Arxiu d'August Bover).



Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica (1990). Travessia entre la ciutat de Vancouver i l'illa de Vancouver. D'esquerra a dreta: Curt Wittlin, Marie-Louise Wittlin, August Bover, Irene Boada, Joan Bastardas, Lluïsa Rufat (esposa de Joan Bastardas) i Anthony Bonner (Arxiu d'August Bover).



Curt Wittlin rebent el premi Investigador de l'Any de la Universitat de Saskatchewan (Saskatoon, 1999) (Arxiu de Marie-Louise Wittlin).



Curt Wittlin amb la seva esposa i Artur Quintana (fotografia de Sigrid Quintana, Arxiu de Marie-Louise Wittlin).



Curt Wittlin entrevistat per Emigdi Subirats a Antena Caro (Roquetes, 15 de febrer de 2013) (fotografia de Paco Tafalla).



Presentació a l'IEC del llibre *Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin* (18 de setembre de 2015). D'esquerra a dreta, Joan Rafael Ramos, Lola Badia, Curt Wittlin, August Bover, Joandomènec Ros i Teresa Cabré (Arxiu de l'IEC).



BIBLIOTECAMARCELLIDOMINGO.BLOGSPOT.COM

Presentació del llibre 'Estudis medievals en homenatge al professor Curt Wittlin'

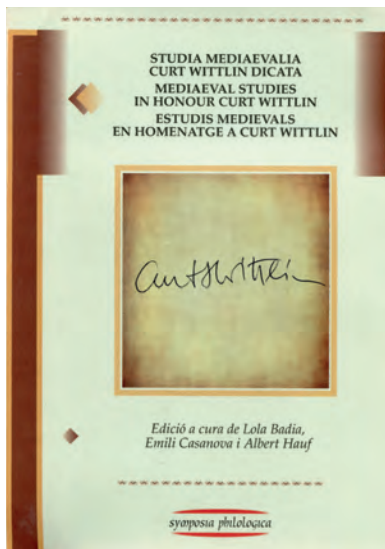
Presentació del volum d'homenatge a Curt Wittlin a la Biblioteca Marcellí Domingo de Tortosa (25 de setembre de 2015). D'esquerra a dreta: August Bover, Emili Casanova, Dolors Queralt —llavors regidora de Cultura de l'Ajuntament de Tortosa—, Curt Wittlin i Enric Benavent —llavors bisbe de Tortosa— (fotografia de Rosa Tomàs, Arxiu de Marie-Louise Wittlin).



Sala Curt Joseph Wittlin, Biblioteca Marcellí Domingo (Tortosa)
(Arxiu de Marie-Louise Wittlin).



Sessió en memòria de Curt Wittlin (IEC, 9 de juny de 2022). D'esquerra a dreta: Xavier Renedo, August Bover, Mila Segarra, Albert Curto i Emigdi Subirats (Arxiu de l'IEC).



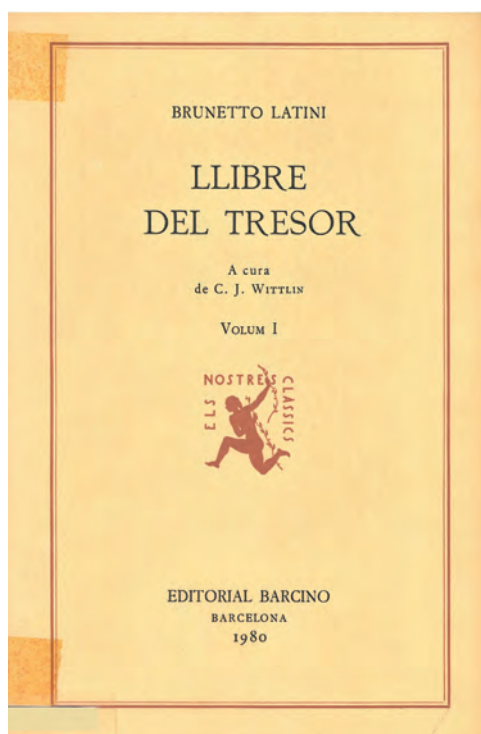
Coberta del llibre *Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*, edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015, coll. «Symposia Philologica», 25.



Curt Wittlin durant la presentació del volum d'homenatge a Tortosa (Arxiu de Marie-Louise Wittlin).



Curt Wittlin davant de la Howser Tower (Colúmbia Britànica, Canadà), 1998 (Arxiu de Marie-Louise Wittlin).



Coberta del *Llibre del tresor*, de Brunetto Latini, edició a cura de Curt Wittlin, Barcelona, Barcino, 1980. La primera tesi doctoral que es va llegir en català a Suïssa.



Coberta del llibre *Psalterium alias laudatorium*, de Francesc Eiximenis, edició a cura de Curt Wittlin, Pontifical Institute of Medieval Studies, 1988.



Curt Wittlin, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991.



Curt Wittlin, *De la traducció literal a la creació literària*, València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

Presentació

Benvinguts a aquesta sala de l'Institut d'Estudis Catalans on ens hem aplegat per a l'homenatge al nostre estimat col·lega Curt Wittlin. Per començar voldria esmentar aquells amics i companys que haurien volgut participar en aquest acte i no hi han pogut ser presents. S'han excusat el president de la Secció Filològica, Nicolau Dols, que avui ha de fer la conferència de cloenda del Postgrau en Correcció i Assessorament Lingüístic de la Universitat Autònoma de Barcelona, el qual substitueixo jo com a vicepresidenta, i el director d'Estudis Romànics i membre d'aquesta secció, José Enrique Gargallo, que participa en aquest moment a la Universitat de Barcelona en un congrés sobre espais de frontera a la península Ibèrica, el qual lamenta especialment no poder ser present en aquest acte, ja que ha estat un dels seus organitzadors.

La pandèmia de la covid-19 ens va obligar a ajornar aquesta celebració fa tres anys i avui que, finalment, l'hem poguda fer, alguns dels que llavors van acceptar contribuir a exaltar la figura de Curt Wittlin s'han vist obligats, per diverses circumstàncies, a participar-hi per Internet. Emili Casanova, que havia de ser a València a causa de les proves d'accés a la universitat, i Vicent Martines, que s'ha quedat a Alacant per obligacions familiars, presentaran les seves ponències en pantalla. El professor de la Universitat de València Tomàs Martínez, convalescent d'una intervenció quirúrgica, no ha pogut venir tampoc, però ens ha enviat un escrit molt interessant que jo mateixa llegiré.

El primer que vaig llegir de Curt Wittlin va ser el seu llibre De la traducció literal a la creació literària, guardonat amb el Premi Crítica Serra d'Or (1996), que em va impactar. Hi tracta un tema apassionant, i no sols per a tots aquells que es dediquen a l'estudi de la literatura medieval, sinó també per a aquells que, com jo,

es dediquen a la història de la llengua i de la cultura catalanes. Tothom, en un moment o altre, s'ha trobat amb aquestes traduccions del llatí o d'altres llengües que, evidentment, no són literals, sinó que són obra del traductor (o traductors) que reinventa les històries, interpreta els fets i hi afegeix nous elements que progressivament configuren una obra allunyada de l'original. I a mesura que la tradició traductològica es complica, a mesura que la bola de neu roda i creix, la tasca apassionant del bon professional de la literatura és anar estirant el fil i ser capaç de reconstruir i analitzar tot aquest procés creatiu. Cal dir que Curt Wittlin ho feia amb una gran intel·ligència i habilitat, i ho explicava de manera amena i atractiva per al lector. Hem tingut la gran sort que dediqués la seva atenció primordial a l'estudi dels nostres clàssics i que ho fes amb tant d'amor per la nostra cultura. Emigdi Subirats ha dit d'ell una cosa que m'ha agradat molt i que faré meva amb permís de l'autor: «Curt era suís de naixement, canadenc de professió i català de sentiment, de cor i d'ànima».

No sé si serem capaços de donar amb aquest acte senzill i breu la imatge total d'un home tan complet com Curt Wittlin, però estic segura que els participants (Emili Casanova, Tomàs Martínez, Xavier Renedo, August Bover, Vicent Martines, Albert Curto i Emigdi Subirats) faran el millor que sabran en honor del nostre benvolgut col·lega.

MILA SEGARRA
Vicepresidenta de la Secció Filològica

Curt Wittlin i els estudis sobre la llengua catalana

1. MOTIVACIÓ PERSONAL

Voldria començar donant les gràcies al doctor August Bover per la invitació a participar en este homenatge a l'admirat Curt Wittlin, que he acceptat per l'amistat, el record i la significació que va tindre en el meu aprenentatge filològic des que el vaig conèixer l'any 1982. Curt va ser el primer filòleg del català que va vindre assíduament a València buscant materials de primera mà d'autors medievals, en especial d'Eiximenis, que des de 1983 va impartir cada any conferències en els nous estudis de lingüística valenciana en la Facultat de Filologia, però també en pobles com Ontinyent, on va impartir, per exemple, l'any 1985 la conferència «Especulacions psicoanalítiques sobre la sexualitat en el *Tirant lo Blanc*», que va batre tots els rècords d'assistència a una xarrada, més de tres-centes cinquanta persones, fins a altres àmbits com en la Facultat de Periodisme de la Universitat CEU Cardenal Herrera l'any 1991, on parlà de «La grandesa del segle xv valencià», del qual estava enamorat, valors que ell ha ajudat a divulgar per tot el món: mai no va deixar indiferent ningú que el tractava i sempre va esperonar els estudiants i col·legues a omplir els buits que trobava, que n'eren molts. Junts vam anar a conèixer Joan Fuster l'any 1983 a Sueca, junts anàrem a festes de Moros i Cristians de Bocairent i altres visites, i junts discutírem algunes de les seues hipòtesis, especialment si era d'Eiximenis o no el pròleg de les belleses de València del *Regiment de la cosa pública* (vegeu el seu article «L'edició del 1499 del *Regiment de la cosa pública*. Les revisions i ampliacions al text, a l'endrega i al comiat escrits per Francesc Eiximenis el 1383», a *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (1993), núm. 69, p. 441-459, i el meu «És de Francesc Eiximenis la carta introductòria i la conclusió del *Regiment de la cosa pública*? Què ens diu la llengua de la lletra», a

Eiximenis i la seua obra, a cura de Ramon Ferrer, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2010, p. 328-363) o qui era l'autor de la *Doctrina compendiosa*, edició que publicà a València, en l'editorial Denes, que jo dirigia, l'any 2006. Lament molt que no haja pogut veure editat el meu *Tractat de confessió*, d'Antoni Canals, edició que tant em va esperonar a acabar, i que dedicaré, quan em jubile, a la seua memòria.

També dedicà molt de temps a l'amistat i el mestratge amb Josep Guia i Marín, al qual va orientar tant com va poder en la seua tesi doctoral *Principis teòrics i metodològics per a l'estudi de les unitats fràsiques en textos versificats: Anàlisi fraseològica de l'Espill*, dirigida oficialment per Maria Conca el 2008, i en altres estudis sobre autors del segle d'or.

Per tot això i més, l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (IIFV) compendià en el volum *De la traducció literal a la creació literària*, de 1995, huit dels seus articles més destacats i convocàrem, des de València, els *Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata*, el 2015, a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf, editada per l'IIFV, seu d'Alacant, que tan bona resposta va tindre dels seus col·legues i amics, com es demostra per la col·laboració de nou entitats i projectes en el seu finançament, els vint-i-quatre articles sobre temes relacionats amb ell o els trenta col·legues i associacions que participaren en la *tabula gratulatoria*. Gràcies, Curt, per tot.

2. ESTUDIS DE LA LLENGUA LITERÀRIA

Tot seguit presentaré els estudis de llengua de Curt Wittlin. Per a emmarcar la presentació i subratllar el context i la importància dels seus estudis per al català, i sobretot el seu esforç continuat, he de destacar dos fets:

— En primer lloc, que el professor Wittlin mai no va fer classe regular a la Universitat de Saskatchewan de llengua, de cultura i civilització catalana, ni tampoc de literatura catalana. Només va fer classe de filologia romànica, i en especial de francès i espanyol. Però va tindre un bon mestre, Germà Colón, que, des de la Universitat de Basilea, a més de guiar-lo en els estudis de filologia romànica, li va mostrar la posició i l'interès central de la filologia catalana en el món de la romanística i els buits en moltes matèries, especialment en estudis d'edició de textos, que en altres llengües com l'italià o el francès estaven més avançats. A partir de la llavor de Colón, Curt va voler posar els seus immensos coneixements, instruments i la visió romànica i europea al servici de la nostra llengua i cultura, ja des de la seua tesi doctoral sobre el *Llibre del tresor* de Brunetto Latini, versió catalana de Guillem de Copons, editada entre 1980-1989 en la prestigiosa col·lecció «Els Nostres Clàssics» de Barcino, precisament l'estudi que li va descobrir la importància de les traduccions medievals per a la cultura medieval i l'estudi lingüístic. Eixes

classes de català l'hagueren fet fixar-se més en molts dels problemes concrets no ben explicats de la història de la llengua, en especial en aspectes gramaticals, lèxics i fonètics, i intentar no sols assenyalar-los, sinó també resoldre's definitivament, com feu el seu mestre.

— En segon lloc, que Curt tenia curiositat per totes les èpoques i temàtiques de la filologia, però hem de partir de la base que els estudis de llengua del professor Wittlin sempre tenen l'origen en el món dels textos medievals (incloent-hi el segle XVI), tant les traduccions del llatí i d'altres llengües al català i el seu sistema de traduir com les edicions d'obres originals i la recerca de les seues fonts. En esta tasca, a més de ser l'investigador que més manuscrits i edicions ha manejat de tota la filologia catalana —encara recorde els encàrrecs que em feia per a microfilmear els manuscrits de la catedral de València, de Sant Vicent i d'Eiximenis—, va fer grans aportacions i va obrir nous camins per als altres investigadors posteriors, tot fruit d'un treball incansable i continu en els nostres arxius, estudiant especialment els canvis lingüístics d'una antiga traducció a la llum de la nova, la tipologia dels errors en les traduccions o les influències lingüístiques d'una traducció o d'una obra sobre una altra —com les *Històries troianes* sobre el *Tirant* o les obres castellanes de Diego de San Pedro sobre Bernardí Vallmanya—, la relació entre original i còpia o nova redacció amb antigues fonts, l'estil de la valenciana prosa o la manera de traduir de fra Nicolau Quilis el *De officiis*, de Ciceró. En tots estos materials els historiadors de la llengua i els lexicògrafs trobaran una mina de materials, com ell mateix ens indica, reiteradament, en diversos llibres i articles.

3. HISTORIADOR DEL LÈXIC

Centrem-nos ja en la seua aportació lingüística i comencem amb la seua obra magna, corpus inigualable, que li va costar més de mitja vida de fer: el *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues* (Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1991, 661 p., coll. «Repertoris de la Secció Filològica», 1), en què arreplega més de tretze mil grups sinonímics amb la seua font llatina, francesa o italiana, o d'una versió catalana més antiga, a partir de pràcticament totes les obres catalanes existents a l'edat mitjana, ja publicades o en manuscrits que ell va consultar en els arxius o en microfilms. Per exemple, *llaguiar i triar* < TRAHERE; *tardar i trigar* < DIFFERRE; *volps o guineus* < VULPIS, Mirall, Palladi; *volps o raboses* < VULPES, Jeroni, *Escala de pujar al cel*; *guix o algeps* < GUISSUM, *Furs de València*; *bellota o glan* < IUGLANS, traducció de Canals de *De dictis et factis romanorum*, de Valeri Màxim; *esquinçar i nafrar* < DIRUMPERE, *Verba seniorium*, 68.

Repertori que sobretot servix per a fer estudis d'evolució lèxica, ja que el traductor coneix la llengua del seu moment i lloc, i busca fer un text entenedor per a

tots els usuaris als quals dirigix la traducció o nova edició. Com destaca el mateix Curt en la ressenya de la tesi doctoral de Cesàreo Calvo Rigual, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del «Tirant lo Blanch» (1538)*, publicada a *Tirant*, núm. 16 (2013), p. 375-377:

En aquest context és de doldre que Calvo, elaborant la seva tesi abans del 1991, no hagués pogut aprofitar el meu *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*, publicat per l'IEC aquell any en la sèrie «Repertoris de la Secció Filològica» (660 pp. amb 13.000 exemples). Li hauria agradat trobar-hi exemples de grups de sinònims o de traduccions multinominals explicatives, trets de traduccions catalanes antigues, que mostren que certs mots catalans que eren poc familiars a l'italià Manfredi també causaven dificultats a molts lectors catalans. Els traductors —a tota Europa, vegeu la introducció al *Repertori*— tenien prou experiència per poder preveure que el mot que estaven a punt d'usar, perquè creien que no hi havia d'altre per traduir bé certa frase, no seria familiar a molts lectors per ser rar o nou, i per això hi van afegir una glossa o mots de sentit afí (sovint podien inspirar-se en notes interlineals en el manuscrit llatí que traduïen). Així aconseguien ajudar els lectors en un punt concret i al mateix temps divulgar i ensenyar mots rars, literaris, o neologismes, mots que, poc a poc, els traductors, o tots els autors, podran usar més lliurement.

[...]

Els qui estimen el *Tirant* com a monument de creació literària potser no entendran que es pot considerar «una delícia» poder estudiar i quantificar, en el camp de la formació de mots, l'ús de prefixos, sufixos, participis adjectivals, gerundis, arabismes, etc. Però ells també han d'estar agraïts a Cesàreo Calvo, perquè el seu llibre atraurà l'atenció no tan sols de romanistes, però també d'estudiosos de traduccions en llengües no romàniques, de traduccions en general. El llibre de Calvo els servirà de model i indirectament aprendran molt sobre el nostre *Tirant lo Blanc*, que potser encara no coneixien. La gran novella de Martorell, de patrimoni hispànic i romànic, es farà patrimoni europeu. ¡Nova «glòria, exaltació i fama», i «honor i renom» per a València!

De les moltes ressenyes que li feren, totes positives i destacant el seu gran i innovador treball, la més completa i crítica és la de Tomàs Martínez (*Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 11 (1992), p. 476-480), qui conegué Curt d'estudiant a la Universitat de València (UV), que destacava que «el professor Curt Wittlin, gran coneixedor de la literatura medieval europea i autor de diversos estudis i edicions de traduccions catalanes antigues, ha volgut oferir-nos ara una mostra d'allò que sens dubte representa un dels aspectes més interessants i alhora complex de les traduccions: el trasllat dels mots originals considerats com a entitats individualitzades i perfectament limitades. I hi ha complexitat justament perquè aquest mecanisme provoca ben sovint una reestructuració semàntica de les paraules [...]».

El llibre té dos parts. La primera, introductòria, d'unes cent pàgines, en què explica les línies generals del repertori arreplegat: «El Repertori tan sols conté casos on un sol mot en el text original ha estat traduït amb dos o més mots catalans»; que conté les expressions multinominals no sinonímiques (p. 20-29), és a dir, les acumulacions analítiques, els mots amb traducció interna o interpretació-glossa, les enumeracions causades pels *pluralia tantum* (la regularitat dels quals «ens fa creure que això fou un costum d'escola, una regla dels mestres», p. 23), perífrasis, etc. Explica per què deixa fora del *Repertori* les citacions de metàfores amb interpretació contextual, perquè són incomprensibles fora de context (ex., DULCEDO > «dolçor, ço és gran delectació», p. 28), i les perífrasis i circumlocucions, perquè «no contenen sinònims, o bé els presenten d'una forma no reductible a una ratlla» (p. 29). Cal destacar que l'autor comenta la importància dels copistes en l'aparició d'alguns d'estos fenòmens: «En els textos medievals hi ha errades que el traductor o el copista havien vist, però que no van eliminar. Aquest fet es pot explicar per diverses causes: la peresa i la por d'embrutir la còpia no són les menys importants» (p. 20). Acaba la introducció fent una especial referència a la utilitat del *Repertori* (p. 103-110): «En compilar aquest Repertori, una esperança era comprovar la hipòtesi que cada traductor es caracteritza pels seus binomis; així, amb un nombre suficient d'exemples, seria possible utilitzar coincidències en expressions multinominals per a atribuir traduccions anònimes a traductors coneguts. Aquest criteri em sembla ara insuficient».

La segona part és el repertori concret (p. 113-655), amb una bibliografia general. Com diu Martínez, «el Repertori, però, té també moltes altres utilitats: pot contribuir a la filiació de còpies, a perfilar millors definicions dels sentits dels mots (a partir de la paraula amb què forma binomi), a esmenar o a elegir una lliçó concreta en crítica textual, a distingir entre fórmules i enumeracions de voluntat estilística, etc. Creem que no cal glossar l'enorme importància que té per a la cultura i per a la llengua catalana en general, i per a l'estudi dels textos medievals en particular, un repertori de més de 13.000 exemples d'expressions multinominals, fonamentalment binomis, presentats de forma clara i ordenada per via de la lematització i amb modernització gràfica».

Acaba el llibre amb tots els exemples recollits i un interessant índex de mots traduïts (p. 595-643) en espanyol, francès, italià, llengua d'oc i llatí (lògicament el més extens), i una bibliografia sobre els textos usats (amb un índex alfabètic d'autors dels textos originals amb indicació d'obra i d'abreviatura usada en el *Repertori* (p. 645-647). Sense dubte, es pot qualificar com un dels llibres més importants de la filologia catalana de tots els temps.

Conseqüència d'este repertori o del treball continuat per a realitzar-lo són diversos articles bàsics per a assenyalar buits en la lexicografia catalana. Per exemple, l'any 1992 presenta en el sisé colloqui de la North American Catalan Society (NACS)

el treball: «Els grups de sinònims dels traductors medievals: una font important per a la lexicografia catalana» (a *Actes del Sisè Colloqui d'Estudis Catalans a Nord-amèrica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 89-99), en què mostra com les traduccions i el seu *Repertori* de 1991 són instruments cabdals per a completar la lexicografia catalana, especialment el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat), de Coromines, i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), amb fonts noves procedents de traduccions.

Partint de la idea que els elements de l'expressió multinominal s'illuminen mútuament i que l'expressió mateixa s'explica pel mot únic a què correspon, Wittlin dona molts exemples que fan més transparents les etimologies fosques de Coromines i aporta nous mots no registrats fins a ell, com *consociació* < CONSOCIATIO: «consociació e amorosa amistància» (Ciceró, *De officiis*, traducció de Quilis); mostra la tendència a adaptar mots llatins en -us amb -o final, sense que siguin italianismes o castellanismes, com *triumpho*, *núncio*, *sòcio*, *diàmetro*, al costat de l'altra adaptació en -e, com *triumphe*, *diàmetre*; avança dates com *parsimònia* de Bellvitge, ja en el Panormita, *llunació* en Corella, *múrria* de 1800 ja en la *Vida i trànsit de sant Jeroni* i *bogal* de 1740, en la *Medicina del cuore* de Cavalca; i destaca mots nous presos o adaptats del llatí hui generals, com *estàtua*: «estàtues e ídoles» (Canals), on *estàtua* és *imatge*, i la creació de mots nous per derivació: del mot *pol* 'punta de l'eix terrestre' (Pere III) naix *poleguera* per a traduir STELLA POLI: «tremuntana ço és poleguera» (o *polleguera*), en *Dieta salutis*; *cormal* o *mitgera*, 'més o menys plena' < de *cormo* per a traduir MODIUM, derivat de CUMULARE > *corumullar*; *tengudesc*, *deportós* i altres.

La lectura de l'obra mostra com està al dia de tota la bibliografia anterior, de Coromines, de Colón i d'altres.

Acaba amb cinc mots dels quals no ha trobat cap explicació satisfactòria perquè els altres investigadors els estudien: *circur e treballar* i *caminar e treballar* del Cartoixà, on *treballar* correspon a 'viatjar' com en anglés (els caçadors de Sueca diuen *treballar* als gossos que persegüen els pardals); la traducció de *yrundes* < HIRUNDO per *oronetes* o *yrundes*; per què tradueix, en el *Communiloquium*, CUPIDUS per «insost e massa còbeu», quan en Boccaccio «sosta appetito» sembla permetre de veure *insost* com un derivat de SUB-STARE, amb el sentit de 'no s'atura'?; com és que en la *Dieta salutis*, el traductor tradueix HISTRIO per *juglar i albardà* una vegada i l'altra per *juglar i passafrido*, i no sap com interpretar la *lilla* del Valeri Màxim: OCULUS > 'popilla o lilla', que al meu parer podria ser tant *l'illa* com *lilla* (vegeu el meu *El lèxic d'Antoni Canals*, València i Barcelona, Institut de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 220).

També l'any 2003, en honor de Joan Veny va escriure un article modèlic «Manuscrits i edicions de la *Legenda aurea* rossellonesa-catalana: una mina de materials per a la lexicologia i dialectologia històrica» (*Miscel·lània Joan Veny*: 2, Barce-

lona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, coll. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», 46, p. 123-145), on després de comparar tots els manuscrits catalans que contenen dita obra (manuscrits de París, de Barcelona i de Vic, editats), passa revista a totes les edicions i manuscrits d'Europa, incloent-hi l'anglès i l'alemany, i arriba a la conclusió que les millors lliçons i més autèntiques són del manuscrit V, el de Vic, editat per Nolasca Rebull. També proposa (p. 130) un mètode de treball per a fer un «inventari de substituïts lexicals, començant amb els materials oferts pels manuscrits i edicions de la *Legenda aurea*». Per a ell, el mètode més fructífer serà partir del manuscrit de Vic (V) i llegir paral·lelament les còpies dels manuscrits de París (P) i Barcelona (B) a la llum de l'original llatí i apuntar-ne les diferències que s'observen. Per exemple, ASTUTA: «subtils paraules», P / «moixes paraules», V; ARGUTIA: «e hòmens subtils», P / «los moixos ne los falsos», V; *blegar*: tr., P / *flijar, girar*, V / *obligarse*, B; FATIGARE: *fadigar/lassar*, V; LATUS: *latz/costat*, VB; CREPARE: *crepar/esclatar*, V; RUPTUS-LACERATUS: *rot* (omés), *foradat i trocat*, V; VENENUM: *verí/túixec*, V. A més, ens presenta una llista dels mots canviats per copistes, en general: arcaïsmes, llatínismes, regionalismes, mots inacostumats, mots ambigus per polisèmia.

Mostra com el diccionari històric no ens fa observar prou bé l'evolució del lèxic. Per tant, la font ideal per a mostrar l'evolució del lèxic són les còpies dels textos coneguts, com ell ha fet contínuament en la seua vida acadèmica, observant materials i fonts. Açò ho demostra en el seu article «La Glossa i declaració de les passions de l'ànima del mestre Aleix en la seva edició de la traducció catalana del *De regimine principum* d'Egidi Romà», a *La Corona d'Aragó i les llengües romàniques: Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón*, editada per Gunter Narr el 1989, p. 163-176, i en l'article «Tipología de los errores cometidos por traductores medievales», a Tomàs Martínez Romero i Roxana Recio (ed.), *Essays on Medieval translations in the Iberian Peninsula*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2001, p. 341-350. En concret, mostra com la informació del panorama de la llengua suposa molt de material sense aprofitar fixant-se, sobretot, en els errors comuns pels traductors i editors. I ens dona idees de com ha de treballar l'editor: deu advertir els seus lectors de les diferències que hi ha entre l'original i la versió, repartint les seues observacions entre la introducció i les notes a peu de pàgina i l'aparat crític, especialment a peu de pàgina; deu mostrar les sèries i termes usats per a traduir un mateix mot; deu fer una llista d'errors. En posaré d'exemple un de molt gros, que sols es pot endevinar per la coneixença del text original i perquè no té sentit la lectura: «Fr. Ki est cil ki met fin en pechier» ('qui sap posar fi als seus pecats'), que es tradueix per «Qui met vi en lo picher?».

Una obra que ens va portar moltes hores de debat va ser la traducció catalana d'Antoni Canals del llibre *De dictis et factis romanorum*, de Valeri Màxim, el valencià estudiat i en procés d'edició per Helena Rovira, i el castellà estudiat per

Gemma Avenzoa, al qual Wittlin va dedicar un bon article: «Los catalanismos en la traducción castellana de la versión catalana del libro de Valerio Máximo» a *Estudios de lingüística y filología españolas: Homenaje a Germán Colón*, Madrid, Gredos, 1998, p. 449-466, en què mostra l'insuficient coneixement del català del traductor, que li fa fer una traducció paraula a paraula, i detecta bona part dels catalanismes de la traducció castellana. Per exemple: «un ocell dit pigot / páxaro llamado pigot»; «jugava a les cinquetes / jugava a les cinquetas»; «om punienc / omne punienc»; «capità de cent bacinets / capitán de ciento bacinets»; «los bechs de les naus / los bicos de las naos»; «un esquif o barcha pocha / un esquif o barca pequeña»; «pedres codice / piedras codices»; «de fuyta / fazzia de foyda»; «que esmem / que esmemos».

També mostra errors d'interpretació com «citad e acusat / atado e acusado»; «enlluernat/agravado»; «espunyà a tots / despeñó a todos»; «proxivolant-los / con vergonyosa», o catalanismes crus com «pujà en lo mur / pujó al muro»; «tolent-li / tollieronle». I, com Colón ja va observar, la falta de coneixements va fer que usara formes fonèticament possibles en castellà, però inexistents.

Wittlin (p. 466) acaba proposant per als casos que un mot català suggerisca un en castellà, com *llit/lecho*, el concepte *préstec passiu* en oposició als préstecs que corresponen o a la transmissió de nous coneixements o a la necessitat d'esmenar llacunes semàntiques o morfològiques de la llengua.

Autor polifacètic i curiós, en el seu article «L'antiga art de coure calç a Eivissa», *Eivissa*, núm. 22 (1992), p. 30-33, juntament amb la seua muller, Marie-Louise Wittlin, i Bernat Joan i Marí, postula reviscolar l'ofici com a activitat etnogràfica:

Hi hauria prou d'altres activitats tradicionals que caldria reactivar si volíem tornar a restablir els lligams bàsics entre l'home modern i el seu medi ambient i els seus conciutadans. És la qüestió econòmica que recomana estudiar la viabilitat d'una indústria de calç a Eivissa. I no es tracta de gastar diners públics per subvencionar la població rural o per mantenir una activitat [...].

Però, qui podria avui prendre la iniciativa i convidar un grup d'amics a fer una fornada? De vells forns on es podria tomar a coure calç n'hi ha prou. Però, qui sap encara com es fa la volta que separa l'olla on es fa el foc de les pedres que es couen? Qui sap on buscar aquestes pedres? Com arranjar-les en el forn? La sabiduria del poble, acumulada durant centenars de generacions, es perd en pocs anys. I aviat, els boletaires o els joves amb «mountain bike», els únics que encara van pel bosc, sembla, ja no sabran què són aquestes balmes estranyes que, potser, hi trobaran; i els nous propietaris de les parcel·les on es troben vells forns de calç els consideraran perillosos i els ompliran de terra. (Certa gent els usa ara per tirar-hi deixalles).

Potser no seria una mala idea de protegir oficialment algun vell forn de calç encara en bon estat, igual que un forn de pega de quitrà [...].

I també el seu interessant «L'alzina surera als Estats Units d'Amèrica», *L'Es-toig* (Palafrugell), núm. 4 (1995), p. 63-78.

Pel seu valor lingüístic també podríem tractar ací els seus estudis estilístics sobre la valenciana prosa de Bernardí Vallmanya, Miquel Pérez i Roís de Corella.

4. FILÒLEG INNOVADOR

Curt, a més de ser el primer a mostrar-nos la riquesa de materials que es poden traure de l'acarament d'edicions de distintes èpoques i llocs, és dels primers a portar-nos els avanços de fora, a mostrar-nos el valor de la informàtica aplicada a la filologia i a parlar-nos del valor de les concordances per als estudis lingüístics en la seua ponència el 1991 a Alacant, dins del Novè Col·loqui de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC), «Joan Roís de Corella: introducció a una concordança de les seves obres», publicada a *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, p. 327-366 (la transcripció electrònica de les obres i les concordances, arxivada a la Universitat Autònoma de Barcelona, té 2.000 pàgines).

Allí, entre altres, ens explica com treballar els materials a partir de l'obra completa de Corella, que ell mateix havia transcrit: es poden fer estadístiques de paraules o conceptes; veure els sinònims agrupats i les col·locacions, i fer una llista de mots a partir de les terminacions o desinències. Remarca que les concordances són especialment útils per als estudis de lèxic i de morfosintaxi, menys per a estudiar el ritme de la frase o l'ordre de mots.

I, com en altres ocasions, acaba la ponència demanant que es faci una base de dades d'ús col·lectiu, un arxiu de textos informatitzats, a recer o sota els auspicis de l'AILLC, cosa que no s'ha fet encara.

5. AMBAIXADOR I RESSENYADOR

Curt va ser l'ambaixador més constant de la filologia catalana i valenciana en el món de la romanística d'Amèrica del Nord, des de la idea que ressenyar un llibre és una de les tasques més importants d'un filòleg. Són desenes de llibres, pràcticament tots els que eixien publicats, que ressenyava majoritàriament en revistes com *Catalan Review* i *Romance Philology* (RPh), però també en altres llocs com en *Estudis Romànics* (ER), *Vox Romanica* (VR), *Zeitschrift für Romanische Philologie* (ZrPh), etc. En totes les ressenyes es nota que està al dia de la bibliografia i del context romànic on s'inserix i no té problemes de dir la seua opinió, sempre comprensiva i constructiva, de manera amable i amb humor, buscant l'atenció del destinatari, relacionant les obres amb el que es feia a Amèrica del Nord. A més,

aprofita la recensió per a fer una petita història de l'autor, dels precedents del tema estudiat i de la nova aportació a la nostra ciència. Entre les més de cent obres de llengua que va ressenyar en destacaré setze de significatives perquè es veja la seua amplitud de mires, i mostraré algunes de les idees que volia transmetre.

En la revista *Catalan Review*, vol. XII, núm. 2 (1998), p. 134-137 i 139-141, fa dos recensions:¹

— «COLON DOMÈNECH, Germà. *Estudis de Filologia catalana i romànica*. Biblioteca Sanchis Guarnier 36. València: Institut Interuniversitari de Filologia; Barcelona: Abadia de Montserrat, 1997, 508 pp.»

Diu ací que Colón va nèixer a Castelló de la Plana i es va doctorar a la Universitat de Barcelona amb l'edició del *Llibre d'hores*, publicat el 1960. El 1954 s'havia traslladat a Basilea per a col·laborar amb Von Wartburg en el *Französisches Etymologisches Wörterbuch* i per a ensenyar en la universitat. A més de crear una escola de filòlegs a Basilea, Colón va publicar tres volums del *Llibre del Consolat de Mar* i nou dels *Furs de València*, amb la col·laboració d'Arcadi Garcia. També va col·laborar en l'edició facsimil bilingüe del *Liber elegantiarum* i dos diccionaris de Nebrija, juntament amb Amadeu Soberanas, col·laborador també del *Panorama de la lexicografia catalana*, 1986. Pel seu treball va rebre diversos volums d'homenatge en 1989 i 1994-1997 —posteriorment molts més, és clar. La seua ingent producció en revistes i en actes de congressos i homenatges va recollint-se revisada en llibres coherents des de 1976 amb *El léxico catalán en la Romania* (Gredos), *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, 1987, i *La llengua catalana en els seus textos*, 1978 (Curial). El llibre que ressenya ja n'és el cinquè. Com en totes les ressenyes, en l'anàlisi concreta de l'obra es pot veure el seu mètode d'estudi, la riquesa de documentació manejada i la perspicàcia interpretativa dels materials des del punt de vista etimològic.

— «MARCET I SALOM, Pere, and Joan SOLÀ. *Història de la lingüística catalana, 1775-1900: Repertori crític*. 2 vols. Biblioteca universitària: Història de la llengua. Sèrie Major. Girona: Eumo / U de Girona / U de Vic, 1998. XCIV+ 2395 pp. in two vols.»

Portat pel seu sentit de l'humor i fent-se atractiu, comença dient: «Fes lloc a la teua biblioteca —14 centímetres!— a esta fita en l'àmbit de la recerca històrica sobre la llengua catalana. Durant anys estarem agraïts que esta cornucòpia d'informació no s'haja arxivat com una base de dades electrònica, sinó que s'haja posat a disposició com a llibre imprès i indexat tradicionalment. Els comentaris crítics afegits a cadascuna de les més de deu mil entrades porten estos dos volums molt més enllà d'un registre bibliogràfic que es consulta però no es llegeix».

1. Totes les traduccions dels fragments de la revista *Catalan Review* són meues.

En la *Catalan Review*, vol. XIII, núm. 1-2 (1999), p. 320-321, 335-336 i 340-341, fa les tres recensions que s'indiquen a continuació:

— «ALEMANY FERRER, Rafael, with Vicent MARTINES, Llúcia MARTÍN, Marine-la GARCIA, and Joan PERUJO. *Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Ville-na*. Concordances dels Clàssics Valencians I. Alacant: IIFV, 1996. One CD-ROM.»

Hi diu: «Un grup de professors i llicenciats recents de la Universitat d'Alacant s'han dedicat a l'ambiciós projecte d'elaborar un diccionari de clàssics valencians medievals, basat en concordances de transcripcions llegibles per màquina. Este CD-ROM és el primer resultat visible. I oferix una transcripció de l'edició de 1916 de l'incunable de 1497 feta per Miquel y Planas (Albert Hauf va publicar l'any 1995 extractes representatius del *Vita Christi* al vol. II de les Millors Obres de la Literatura Catalana, en ortografia en part modernitzada, deixant una edició crítica completa per a una data posterior)».

— «PEREA, Maria Pilar. *Compleció i ordenació de La flexió verbal en els dialectes catalans d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999. CD-ROM.»

— «TORRUELLA, Joan, coord. *Els Cançoners Catalans - Concordances*. Materials de l'Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals. Bellaterra: U Autònoma de Barcelona, Seminari de Filologia i Informàtica, 1995-1999. 10 sets of microfiches.»

Són deu jocs de microfitxes. Explica que l'any 1983 Lola Badia va publicar el «Cançoneret de Ripoll» al seu llibre *Poesia catalana del s. XIV* (Barcelona, Quaderns Crema). La seua transcripció va ser el primer text del qual Joan Torruella va elaborar una concordança, publicat en microfitxes l'any 1992.

En la *Catalan Review*, vol. xv, núm. 2 (2001), p. 204-205 i 205-208, fa les dos recensions següents:

— «GULSOY, Joseph. *Estudis de filologia valenciana. Escrits seleccionats*. Ed. Antoni Ferrando. Col·lecció Honoris Causa 16. València: Universitat, 2001.»

Hi diu: «Este llibre, a través del seu contingut, ret homenatge al professor Gulsoy, mentre que la qualitat de la seua presentació també honra el seu editor, és a dir, el professor Ferrando i la Universitat de València. Sòlidament enquadernat, amb una interessant portada, il·lustrat amb fotografies que recorden la cerimònia en què Gulsoy va rebre la inoblidablement distintiva “corona” doctoral de València, un paper preciós i una maquetació excel·lent, este volum és una digna incorporació a la sèrie “Col·lecció Honoris Causa”. Mereixia el Premi Serra d'Or que va ser atorgat per la premsa de l'Abadia de Montserrat l'any 2002.

»El llibre s'obre amb els textos llegits el 1999 [...].

»Els *Estudis de filologia catalana* complementen d'una manera deliciosa el volum més “pesat” dels *Estudis de gramàtica històrica*. Ambdós llibres són un admi-

nable testimoni de la dedicació de Gulsoy a l'estudi científic del català i del valencià. És molt satisfactori veure que l'erudit canadenc, molt conegut en els cercles nord-americans de catalanistes i lingüistes, ha rebut ara els merescuts honors d'institucions cultes dels Països Catalans».

— «JULIÀ I MUNÉ, Joan. *L'inici de la lingüística catalana*. Bernhard Schädel, Mn. Antoni Alcover i l'Institut d'Estudis Catalans. *Una aproximació epistolar, 1904-1925*. Textos i Estudis de Cultura Catalana 74. Barcelona: Curial/PAM, 2000. 411 pp.»

En la *Catalan Review*, vol. xvi, núm. 1-2 (2002), p. 290-293 i 297-299, fa les dos recensions següents:

— «*Estudis del valencià d'ara*. Actes del IV Congrés de Filologia Valenciana (maig 2000). Ed. Emili Casanova. València: Denes, 2002. 673 pp.»

Wittlin hi assenyala: «Els *Estudis del Valencià d'ara* són el resultat d'una trobada molt fructífera entre professors i la propera generació d'estudiosos. Ja era el quart simposi lingüístic celebrat en una de les regions de parla catalana. El segon, l'any 1993, va donar lloc a l'admirable volum de *Llengües en contacte als Regnes de València i Múrcia (segles XIII-XV)*, editat per Jordi Colomina a Alacant el 1997. El tercer, dedicat a la *Història de la llengua: problemes i mètodes* i celebrat en honor del professor J. Gulsoy el novembre de 1998, va proporcionar els materials per al volum 27 de la revista *Caplletra* (València, 1999). La quarta trobada, en homenatge al professor Joan Veny, va tornar a aplegar un públic de més de 250 persones, que van poder escollir entre prop de quaranta presentacions, quasi totes recollides en este volum, curiosament editat pel factòtum dels colloquis, Emili Casanova. L'impressor del llibre, l'editorial Denes, mereix elogis per un volum produït professionalment de valor incalculable.

»Les ponències estan presentades per ordre alfabètic dels autors [...].

»Finalment, el professor Joan Veny, en honor del qual es va celebrar el simposi, agraeix la merescuda admiració dels seus deixebles amb paraules sinceres i commovedores, i ens premia a tots amb algunes observacions autobiogràfiques i fa una visita a "El valencià en l'Atles lingüístic del domini català", p. 641-57, amb mapes com *mentira/mentida*; *tartamut/quec* (Fabra considerava el terme valencià per a *mut* un castellanisme i preferia un regionalisme amb menys tradició); (*tinc*) *torbes (de cap)* / *rodaments* 'me gira el cap, estic confús'; *brial/viso* [...]. La mateixa també en la revista *Vox*, 61, p. 365-367.

— «MORAN, Josep, and Joan Antoni RABELLA. *Primers textos de la llengua catalana*. Barcelona: Proa, 2001. 132 pp.»

Hi diu: «Moltes biblioteques universitàries nord-americanes posseeixen un exemplar dels *Mediaeval Catalan linguistic texts* de Paul Russell-Gebbett (Oxford, 1965). Recomane que ara adquirisquen també esta nova antologia. Cinc dels

quinze documents que s'hi ofereixen també s'inclouen a Joan Martí i Josep Moran, *Documents d'història de la llengua catalana: Dels orígens a Fabra* (Barcelona, 1986) i set més es poden trobar també a Russell».

En la *Catalan Review*, vol. xvii, núm. 1 (2003), p. 149-151, destaquem la recensió següent:

— «DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels, ed. *Clams i crims en la València medieval, segons el «Llibre de Cort de Justícia» (1279-1321)*. Biblioteca de Filologia Catalana II. Alacant: U d'Alacant, 2002. 366 pp.»

L'emmarca en les edicions de Joan Miralles, *Un llibre de cort reial mallorquí del segle xiv*, Palma de Mallorca, 1984; Maria Dolors Farreny, *Processos de crims del segle xv a Lleida*, Lleida, 1986; Antònia Cano, *El Llibre del Mostassaf d'Elx*, Alacant, 1995; Ricard Baño, *Esborrany de la Cort de Justícia d'Alcoi*, Alcoi, 1996; Joan Ponsoda, *El català i l'aragonés... segons el Llibre de Cort de Justícia de Cocentaina*, Alcoi, 1996; Joan Anton Rabella, *Un matrimoni desavengut... Procés criminal barceloní del segle xiv*, Barcelona, 1998.

En la *Catalan Review*, vol. xx, núm. 1 (2006), p. 359-361, 369-371, 377-379 i 379-381, fa les recensions següents:

— «BELTRAN I CALVO, Vicent. *El parlar de la Marina Alta*. Vol. 1, *El contacte interdialectal valencianoblear*; Vol. 2, *Annex: Microatles lingüístic de la Marina Alta*. Alacant: Publicacions de la Universitat d'Alacant, 2005. 349 i 225 pp.»

Ací destaca la florida dels estudis dialectals en el món català i específicament valencià dins de l'Europa romànica.

— «MARTÍ MESTRE, Joaquim. *Diccionari històric del valencià colloquial (segles xvii, xviii i xix)*. Biblioteca Lingüística Catalana 29. Valencia: Publicacions de la Universitat de València, 2006. 615 pp.»

Destaca la gran importància del diccionari per a l'estudi diacrònic del lèxic i pel buit que tapa.

— «FERRANDO FRANCÉS, Antoni and Miquel NICOLÀS AMORÓS. *Història de la llengua catalana*. Barcelona: Editorial UOC, Editorial Pòrtic, 2005. 539 pp.»

— «MOLL, FRANCESC DE B. *Gramàtica històrica catalana*. Biblioteca Lingüística Catalana 31. Valencia: Publicacions de la Universitat de València, 2006. 435 pp.»

En la *Catalan Review*, vol. xxi, núm. 1 (2007), p. 399-401, 409-410, destaquem les recessions següents:

— «BADIA I MARGARIT, Antoni M. *Moments clau de la història de la llengua catalana*. Ed. Antoni Ferrando. Col·lecció Honoris Causa 21. Valencia: U de València, 2004. 672 pp.»

Hi diu: «El doctor Badia no necessita presentació als lectors de *Catalan Review*. Ha estat president d'honor de la NACS des dels seus inicis. Els sociolingüistes i especialistes en filologia romànica residents a Europa el coneixen encara millor, i els catalanistes dels Països Catalans han tingut, des de fa més de cinquanta anys, moltes ocasions per escoltar-lo, conèixer-lo i fer-se'n amics».

— «FARRENY SISTAC, Maria Dolors. *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI*. Biblioteca Filològica 49. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2004. 615 pp.»

Com poden comprovar, totes les recensions són llargues i condensen molt bé el contingut dels llibres ressenyats.

Com a mostra de ressenyes publicades en altres revistes esmentaré les fetes a Joan Veny:

— «Joan Veny, *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona, 1978» a *Zeitschrift für Romanische Philologie*, vol. 95 (1979), p. 585 i s.

— «VENY, Joan. *Dialectologia filològica (Transfusió lèxica. Llengua escrita i dialectalisme)*. Textos i Estudis de Cultura Catalana, 33. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 287», *Romance Philology*, vol. 50, núm. 3 (1997), p. 385-387, on després d'indicar que és professor de la Universitat de Barcelona i que té altres obres anteriors de dialectologia, destaca la documentació històrica consultada i la seua perspicàcia interpretativa.

Igualment, Wittlin com a ambaixador de la cultura catalana a Amèrica del Nord, escriu el 1991 un vademècum de les universitats americanes que ofereixen llengua catalana en «El català a les universitats anglòfones de Nord-Amèrica», *Butlletí de la NACS*, núm. 39, p. 11-19, ara actualitzat, però sense citar-lo, per Esther Gimeno Ugalde, *Panorama de los estudios catalanes en los Estados Unidos*, com a informe per a la NACS (<https://nacs.iec.cat/en/catalan-studies/>).

També vol fer d'ambaixador d'allí ací i vol donar a conèixer les aportacions de la romanística americana, especialment en el seu article «Manuals americans recents de lingüística romànica», *Estudis Romànics*, vol. 17 (1986), p. 385-395, on cita, especialment, el professor Yakov Malkiel, el màxim representant de la romanística americana, el guiador dels romanistes, fundador de la *Romance Philology*, principal animador de la fundació de la secció Comparative Romance Linguistics dins la prestigiosa Modern Language Association, creador de la Berkeley Convocation of Romance Philologists des del 1974, etc.

Precisament en la necrològica de la mort del professor Yakov Malkiel (1924-1998), publicada també en *Estudis Romànics*, vol. 23 (2001), p. 416-420, mostra molt bé els fonaments científics que atesora: coneixement de la història de les teories lingüístiques, de les llengües romàniques, opinió personal i crítica, coneixença profunda de l'obra de Coromines, i també humanitat en la seua aproxima-

ció a la vida i l'obra del gegant de la romanística americana. I aconsella els jóvens de llegir-lo perquè «temo que cap acadèmic jove se sentirà temptat de seguir les petjades del gran mestre i treballar amb igual duresa, amb igual "paciència fanàtica"». Destaca en la seua obra l'abundància de documentació, la presentació lúcida dels materials, l'estil de llengua ben treballat, les conclusions motivadores.

6. SOCIOLINGÜISTA

Curt Wittlin també és un bon observador de la llengua i de la societat, amb idees originals. Concretament, té dos articles amb valor sociolingüístic destacables, com són «El català antic, ¿llengua morta?», escrit el 1988 en la *Revista de Catalunya*, on, seguint el sistema dels tractats pedagògics antics, ens presenta molt clarament l'evolució del català en set capítols. Hi diu, entre altres, que el català antic no mor al segle XVI, sinó que continua fins que es restaura i el català modern és codificat, apadrinat pels clàssics medievals i la llengua rural arcaica, fet que fa que el català modern escrit sigui la llengua romànica que més s'acosta a les formes emprades en la literatura medieval. Hui, afig, el català dels textos antics és difícil de llegir pel tipus d'edició respectuosa amb la llengua antiga, posició que els editors i filòlegs moderns mantenen volent tindre més la benedició dels il·lustrats que guanyar lectors i proposa a mode de conclusió que la solució està a afavorir i facilitar la lectura no especialitzada i tornar a fer brollar la idea general que el català medieval és encara directament comprensible per a tothom.

«Contra el multilingüisme burocràtic i irritant», també escrit en la *Revista de Catalunya*, vol. 113 (1996), p. 15-31, en què, des de la seua experiència canadenca, on tot es tradueix a l'anglès i al francès, i des de la seua procedència suïssa, on no es tradueixen els documents a la resta de llengües oficials, proposa que no ens encabotem de voler traduir-ho tot, siga del castellà, siga de l'anglès, que és més important invertir a ensenyar a parlar i a estendre la llengua oral que traduir els textos que no llegirà ningú, o que els seus destinataris podran llegir sense esforç per la seua temàtica tècnica o legal; que no hem de subestimar la capacitat mental de la gent d'endevinar o comprendre, que no hem de fixar-nos en les diferències només gràfiques, fàcilment entenedores.

Afig que per als suïssos alemanys és normal parlar i escriure de manera diferent: la diglòssia oral és aberrant i vergonyosa; la diglòssia escrita, però, és normal en l'interior d'una mateixa llengua; és més important i econòmic garantir les necessitats de contacte entre ciutadà i administració en català que no aconseguir que tots els contactes es facen en la llengua parlada del ciutadà, i proposa un bilingüisme o multilingüisme asimètric amb l'Estat, amb la Unió Europea: llibres de ciències en anglès, llibres d'administració en castellà i evitar formularis i qüestionaris multilingües. I acaba insistint que «l'única funció no estètica i literària d'una llen-

gua és la comunicació. Tot altre ús és un abús [...], les traduccions que no es distingeixen del text traduït sinó per diferències ortogràfiques són un insult a la intel·ligència del lector [...] les edicions bilingües malgasten paper [...]» (p. 30).

I, a més, una tercera aportació original, poc treballada en la nostra cultura encara, prova de la seua atenció a la realitat, és l'article capdavanter en la Romània sobre «Un nuevo tipo de siglas: acrónimos lexemas contextuales», *Lingüística Española Actual*, vol. 3, núm. 1 (1981), p. 159-174, en què explica que estos acrònims, nascuts als Estat Units, s'han estés per tot el món. Són acrònims que busquen que la sigla corresponga amb un lexema corrent de la llengua, de manera que el sentit s'adeqüe també, almenys parcialment, a la realitat designada. Curt porta exemples del Quebec, d'Europa i de Colòmbia; tan nou és el fenomen que ha estat molt poc tractat pels estudiosos d'ací encara. Com a exemples actuals: RAM: *random acces memory*, memòria d'accés aleatori; PIN: *personal identification number*; AMPA: associació de mares i pares d'alumnes (abans APA); AVE: alta velocitat espanyola; ANDA: Associació Nacional d'Actors de Mèxic; IVAJ: Institut Valencià de la Joventut; TERMCAT dit Trencat; MEC: Ministeri d'Educació i Ciència.

7. CONCLUSIONS

En conclusió, Wittlin va ser una benedicció per a la filologia catalana, especialment per als estudis de traducció, per a la cultura i la literatura medievals, per a donar a conèixer manuscrits i fonts, però també per a fer avançar els estudis de llengua, especialment posant al seu abast fonts per a la lexicografia i donant a conèixer els estudis més destacats d'ací en el món anglosaxó.

De la mateixa manera, va ser una sort per als que el vam tractar, perquè ens va ensenyar a observar i analitzar les coses amb una visió ampla i no dogmàtica; a tindre clar que tota aportació personal és un escalonet, una esqueneta per a fer avançar l'obra i el confort col·lectiu.

Jutgem-lo com ell indicava que s'havia de jutjar Malkiel: «Una obra ingent, monumental, admirable [...] hem de jutjar els filòlegs amb criteris de serietat del treball, coherència investigadora, llegibilitat dels seus escrits, la seva utilitat cultural i força inspiradora per als filòlegs joves» («Necrologies: Yakov Malkiel 1914-1998», *Estudis Romànics*, vol. 23, p. 416-420, en especial p. 417 i 420). En tots estos aspectes, Wittlin mereix la nostra admiració i gratitud.

EMILI CASANOVA
Universitat de València

Curt Wittlin: l'hagiografia i la cultura medieval

«Les mines són llocs fascinants, plenes de tresors amagats. Però són llocs peril·losos, obscurs, on ens podríem perdre, o ofegar sota esllavissaments.» Aquestes paraules no són meues. Tampoc no han estat extretes d'una guia turística, d'unes pàgines literàries o d'un manual d'enginyeria de mines. Es tracta, paradoxalment, del començament d'un article de Curt Wittlin sobre l'alta rendibilitat lingüística dels textos manuscrits o impresos de la *Legenda aurea* catalana. En aquest cas, la mina és, òbviament, la *Legenda* mateixa i els tresors que amaga s'han d'identificar amb els materials lexicològics i dialectològics que ens hi pot proporcionar. El títol de l'estudi en qüestió recull, d'una manera molt més descriptiva, totes aquestes idees que acabe de citar: «Manuscrits i edicions de la *Legenda aurea* rossellonesa-catalana: una mina de materials per a la lexicologia i dialectologia històrica», publicat en una miscel·lània d'homenatge a Joan Veny.¹ La marcada referencialitat del títol —fenomen extensible a una gran part del currículum escrit de Wittlin— contrasta vivament, doncs, amb alguna esporàdica incursió metafòrica inserida entre pàgines plenes d'erudició. A aquells que hem tingut l'oportunitat d'haver consultat estudis i recerques del nostre col·lega no ens sorprenen aquestes, diguem-ne, velleïtats puntuals, algunes vegades vestides i ornades d'una mica de sana provocació. Curt era ben conscient de l'efecte que podia produir tal conjunció d'elements. Hi posava en joc la seua familiaritat amb la retòrica clàssica i medieval.

No era, però, l'única marca de la casa ni l'única característica singular de les pàgines wittlinianes —passeu-me l'adjectiu. Sempre m'ha sorprès, en la produc-

1. *Miscel·lània Joan Veny*, vol. 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, coll. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XLVI, p. 123-145.

ció de Wittlin, la seua enorme capacitat de visualització, gairebé fílmica, del procés d'execució d'alguna peça literària o d'alguna traducció. Permeteu que, per entrar en matèria, recorde alguna d'aquestes «visualitzacions», en concret la inclosa en una de les proses hagiogràfiques de Joan Roís de Corella: «la *Santa Anna*», deia Wittlin, «és probablement el resultat de tres o quatre dies de feina. Corella hauria llegit el capítol de la *Legenda aurea*, hauria recordat altres detalls que havia sentit o llegit sobre Anna —o sobre la verge Maria— i anava amplificant tot això mentre redactava i revisava el seu text».² L'ús de la modalització ens mostra clarament que s'hi vehicula una proposta personal de l'estudiós. No costa molt imaginar-se el pobre Corella polint i revisant el text una vegada i una altra per tal d'acabar la història de l'àvia de Crist al seu gust. Es pot estar d'acord o no amb la descripció de les accions de Corella tal com ens les conta Wittlin, però no se li pot negar que es tracta d'una proposta versemblant, que paga la pena de tenir en compte. Curt volia veure i fer-nos veure allò que per a ell era una revisació del passat... Sols que per a poder fer això cal tenir —com ell— uns coneixements importants sobre la cultura medieval, en el seu sentit més ampli. És cert. Les idees de Curt, originals i fins i tot arriscades en alguns moments, han estat ben rebudes en general, sobretot i precisament perquè provenien d'una persona d'una grandíssima formació, que, a més a més, tenia el valor suficient d'admetre, quan calia, que s'havia equivocat. Transmetia amb això una invitació a navegants: sigueu valents a l'hora d'oferir propostes que ens expliquen el perquè d'un fet, sempre que estiguen ben fonamentades; el temps ens indicarà si ha estat un encert o no.

Retornem, però, a la parcel·la de treball que se m'ha assignat en aquest merescut homenatge de l'IEC a la figura de Curt Wittlin: l'hagiografia. En l'article que publicà el 1997, «La *Biblis*, *Mirra* i *Santa Anna* de Joan Roís de Corella: traduccions modulades, amplificades i adaptades»,³ en un volum coordinat per qui signa aquest escrit dedicat a la literatura produïda a la València medieval, Wittlin va tractar un tema a què va dedicar molts esforços durant dècades: el canvi substancial en la consideració dels límits i del concepte mateix de *traducció* durant la baixa edat mitjana, el pas de traduccions més literals a altres en què el model era sols una excusa per a la creació —o, més ben dit, la recreació—, la producció retòrica, literària. En aquella ocasió, Curt analitzava tres textos corellians: dues lamentacions (la de *Biblis* i la de *Mirra*) i una prosa de temàtica hagiogràfica, la *Vida de santa Anna*, a la qual acabe de referir-me. Mentre que la primera es basava molt directament en la font ovidiana de què partia, la segona representava un pas més

2. Curt WITTLIN, «La *Biblis*, *Mirra* i *Santa Anna* de Joan Roís de Corella: traduccions modulades, amplificades i adaptades», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. VIII (1997): Tomàs MARTÍNEZ, ed., *Lo gentil estil fa pus clara la sentència: De literatura i cultura a la València medieval*, p. 188.

3. Curt WITTLIN, «La *Biblis*, *Mirra* i *Santa Anna* de Joan Roís de Corella...», p. 175-189.

en l'elaboració, més enllà de la simple translació, i la tercera, una proposta en què les fonts sols constituïen un «punt de partença». És en el reconeixement i en la manipulació d'aquests materials per part dels nostres autors clàssics on Curt Wittlin deixava marca de la seua erudició i de la voluntat d'explicar i explicar-se el procés de construcció d'aquestes peces literàries. Sense saber d'on venen els ingredients d'inici difícilment podrem avaluar correctament les propostes que s'hi plantegen; altrament, podem caure en la temptació de descobrir mons ja inventats. Hi posaré una mostra, novament extreta de la *Vida de santa Anna*: després de comprovar que la *Legenda aurea* no justificava tot el contingut d'aquesta vida, Wittlin va observar que a la *Vita beatae Annae* del cartoixà Pere Dorlant apareixien alguns elements comuns amb Corella; atès el fet que cronològicament era impossible que Corella copiés de Dorlant, Wittlin suggeria la possibilitat gens remota que ambdós autors es nodrissen d'una mateixa font, sense la necessitat de pensar en dependències entre l'un i l'altre. Aleshores llançava una proposta a mode d'hipòtesi molt suggestiva: «Crec que els dos autors [Corella i Dorlant] havien recordat alguna escena teatral de divulgació paneuropea»,⁴ perquè tots dos introduïen en la trama unes escenes on participava una serventa de santa Anna. Un altre suggeriment tenia a veure amb el fet que Jesucrist volia que, abans de morir, l'àvia demanés perdó a la veïna. Com que la contarella no és present entre els materials de construcció possibles de la *Vida de santa Anna*, Wittlin proposava que pogués «referir-se a efemèrides en la vida privada de la destinatària del llibret»,⁵ és a dir, la senyora de Castellví.

En un treball contemporani a aquest dedicat a la història de santa Anna, Wittlin estudiava les obres hagiogràfiques de Corella a partir de la *Història de Josef*.⁶ Aquestes dues històries, juntament amb la protagonitzada per Magdalena, formen —diríem— les tres potes hagiogràfiques corellianes, deutores de la *Legenda aurea* de Voràgine i d'altres materials diversos. Les pàgines d'origen, escrites en llatí bíblic o medieval, determinaren un producte final no tan elegant com el de les peces mitològiques, estilísticament parlant. Això no implica, tanmateix, que deïxen de tenir aquell to tan típic de la prosa de l'escriptor valencià. Per a Wittlin, en la *Història de Josef* Corella redactava una obra partint d'un material argumentatiu conegut i utilitzant tècniques de producció textual. No podem deslligar, doncs, el fenomen de la traducció dels mètodes de l'escola medieval: primer, la traducció serveix de mer recurs per a la lectura i interpretació del text de base; en un moment posterior, es va desvinculant del món de la *grammatica* per a esdevenir un producte retòric. En Wittlin, és gairebé impossible deslligar hagiografia i traducció.

4. Curt WITTLIN, «La Biblis, Mirra i Santa Anna de Joan Roís de Corella...», p. 185.

5. Curt WITTLIN, «La Biblis, Mirra i Santa Anna de Joan Roís de Corella...», p. 186.

6. Curt WITTLIN, «La *Història de Josef* de Joan Roís de Corella: traducció amplificada i retòrica del text bíblic», a Vicent MARTINES (coord.), *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, Alcoi, Marfil, 1999, p. 315-329.

Curt Wittlin dedicà diversos treballs a les vides de sant Vicent Ferrer. Si no m'equivoque, el primer, de 1986,⁷ el destinà a la traducció alemanya de la *Vita beati Vincentii* del dominic Pere Ranzano. Ranzano l'escribí, en llatí, el 1455, a partir de les dades aportades pels processos de canonització del sant valencià. Pocs anys després, en tot cas abans del 1462, el també dominic Jean Meyer de Zúric n'acabava la versió alemanya, fita en si molt destacable, perquè ens parla de la importància que donà l'orde al fet que Ferrer fos inclòs entre els sants en una data tan primerenca.

L'etapa següent en l'estudi de les vides vicentines comença amb un article comparatiu dedicat a les de Ranzano, Antoní de Florència, Francesc de Castiglione i Miquel Peres, és a dir, allò que es denomina *la tradició italiana de l'hagiografia vicentina*. Wittlin mostra clarament com els autors posteriors a Ranzano feren servir en les seues respectives vides els materials dels hagiògrafs precedents i hi afegiren altres ingredients. Castiglione, per exemple, dedicà un espai considerable de la seua *vita* vicentina a augmentar el nombre de *miracula*, un apartat imprescindible de cara a justificar-ne la santedat. Miquel Peres coneixia aquests materials i en va fer ús: per a la segona part de la seua obra, lògicament va seguir aquestes pàgines de miracles de Castiglione, mentre que per a la primera va manllevar les informacions d'Antoní. El vertader centre d'interès de la proposta de Peres és, tanmateix, la formulació que dona a les fonts: l'element més literari que Peres introdueix en l'obra actua damunt el canemàs narratiu proporcionat pels seus predecessors.⁸ D'una forma semblant a aquella que vèiem a propòsit de santa Anna, Wittlin analitza els «orígens» de la *Vida de sant Vicent Ferrer* de Peres per a estudiar després amb garanties el tipus d'intervenció de l'escriptor sobre els seus materials primigenis. Sense cap mena de dubte, la primerenca atenció de Wittlin a la versió de Meyer i, per tant, de Ranzano, i la cada vegada més clara tendència seua a considerar la traducció com un fenomen complex i d'evidents repercussions literàries, feu que continués interessant-se per l'hagiografia vicentina.

Del 1995 és un article sobre la traducció catalana de la *Vida de sant Onofre*,⁹ el procés de redacció de la qual fou especialment complex, a causa de les interven-

7. Curt WITTLIN, «El padre Juan Meyer de Zuric, traductor i divulgador de la *Vita sancti Vincentii Ferrer* de Ranzano», *Escritos del Vedat*, vol. 16 (1986), p. 217-223; de la mateixa època és el seu «La première traduction allemande de la *Vie de Saint-Vincent Ferrier* de Ranzano, attribuable au dominicain Jean Meyer dans un manuscrit inédit de Colmar (1457-1462). Le miracle de l'enfant découpé», *Archives de l'Église d'Alsace*, vol. XLVI (1987), p. 53-62.

8. Curt WITTLIN, «Sobre les Vides de sant Vicent Ferrer compilades per Ranzano, Antonino, i Miquel Peres; amb una edició de la *Vita Sancti Vincentii* de Francesc de Castiglione», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, núm. v (1994), p. 5-27.

9. Curt WITTLIN, «“Qualsevol qui de mi scriurà libre, Déu li perdonarà tots los pecats”: La traducció catalana ampliada de la *Vida de sant Onofre* allargada», a *De la traducció literal a la creació literària*, Barcelona i València, Publicacions de l'Abadia de Montserrat i Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 1995, p. 103-118.

cions múltiples sobre un text llatí base. Com bé deia Wittlin —i ho comprovarem de seguida— l'hagiografia és «un gènere de text obert a tota mena d'interpolacions». ¹⁰ És cert. En la difusió d'hagiografies trobem ara i adés elements afegits segons els interessos de l'espai de recepció. En llegendaris com la *Legenda aurea*, l'addició de sants locals a un nucli primitiu és ben usual: mostren el pas del text per un territori que tenia devoció especial per algun d'aquests personatges extraordinaris. Això és el que ocorre a la *Vida de sant Onofre* catalana, segons ens mostra Wittlin magníficament: com que conté miracles succeïts a la Toscana, hem de deduir que el responsable de la traducció tingué al davant un text de la *Vida*, un antígraf, que en algun moment havia passat per una mà toscana. A més a més, en traduir-lo, hi afegí un «miracle de un mercader de Barsalona» i altres elements inventats sobre la joventut del sant. Quan el text manuscrit de la traducció passa a la impremta (amb diferències notables), se li afegiren encara un miracle succeït a Girona, un altre a Montpeller i dos a València, ciutat on s'havia realitzat la impressió. Les vides de sants són, efectivament, una base inesgotable per a l'expansió i l'addició dels més diversos elements i gèneres.

He deixat per al final la referència a un volum que exemplifica i sintetitza tot allò que representa l'hagiografia per a Wittlin. Es tracta de l'edició moderna de la traducció catalana de la conegudíssima *Vita et transitus sancti Hieronymi*. L'obra és una clara invenció, l'impuls inicial de la qual és la petició de Jeroni a Eusebi que informe els amics de la seua mort. L'epístola d'Eusebi és completada per dues més, d'Agustí i de Ciril, autors que no són, evidentment, reals. En aquest llibre Wittlin mostra les seues habilitats en aspectes tan diversos com l'edició de textos, la cultura medieval i l'hagiografia, essent aquesta una de les diverses manifestacions d'aquella. Per arribar-hi, cal primer «llegir» el text i això implica editar-lo, físicament o no, i interpretar-lo. Curt Wittlin excel·lí en tots aquests camps. I això cal recordar-ho i agrair-ho.

TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO
Universitat Jaume I
Institut d'Estudis Catalans

10. Curt WITTLIN, «Qualsevol qui de mi scriurà libre...», p. 104.

Curt Wittlin i Francesc Eiximenis

Costa de parlar d'un mestre que també va ser un amic, o d'un amic que també va ser un mestre, i que tant en una faceta com en l'altra també va ser una persona propera i entranyable. Procuraré, tanmateix, que la meua semblança sigui tan objectiva com pugui, tot i que és inevitable que hi traspuï l'admiració i l'afecte que li professo i l'enyor per la seva absència. Curt Wittlin és un dels membres més destacats d'una generació d'illustres eiximenistes que va prendre el relleu d'una altra generació d'eiximenistes també il·lustres, formada pels frares caputxins i franciscans que entre els anys vint i trenta del segle passat es van dedicar a estudiar i a editar a fons l'obra d'Eiximenis i que van deixar un llegat que continua essent fonamental.

El pare Martí de Barcelona (1895-1936), que era caputxí, i el pare Andreu Ivars (1885-1936), que era franciscà, són els membres més destacats d'aquesta primera gran generació de filòlegs i historiadors, amb una obra immensa, estroncada al principi de la Guerra Civil, quan tan sols tenien quaranta-un i cinquanta-un anys, respectivament. També en formaven part els pares caputxins Daniel de Molins de Rei, Feliu de Tarragona i Norbert d'Ordal. Les seves edicions de textos eiximenians, publicades a la col·lecció «Els Nostres Clàssics», i els seus estudis, que, sobretot, es van publicar a les revistes *Estudis Franciscans* i *Archivo Ibero-Americano*, van marcar el camí que uns anys més tard van seguir Curt Wittlin i els seus companys de generació, i que, en la mesura de les nostres possibilitats, també hem procurat de seguir els eiximenistes que hem arribat més tard. La vida i l'obra de Martí de Barcelona, Feliu de Tarragona i Andreu Ivars es va apagar de sobte amb el seu assassinat al principi de la Guerra Civil. (Només van poder sortir-ne vius Norbert d'Ordal i Daniel de Molins de Rei, que havien penjat els hàbits abans

de l'inici de la guerra i ja havien abandonat del tot els estudis eiximenians.) Entre els treballs i les edicions que va arribar a publicar aquesta generació de debò perduda i els de la generació de Curt Wittlin hi ha un buit de més de trenta anys que només es va omplir amb alguns treballs parcials i algunes edicions esporàdiques o bé de bibliòfil, o bé publicades a l'exili. Res a veure amb la feinada que havien fet els caputxins de Barcelona, o el pare Ivars des de València, o amb la que han fet Curt Wittlin i tots els seus companys de generació.

Curt Wittlin va néixer el 1941, pocs anys després que la Guerra Civil esborrés del mapa, entre moltes altres coses, les edicions en català, els editors i els estudis i les edicions d'Eiximenis. Sense ésser-ne conscient, almenys d'entrada, va passar a formar part d'una generació brillantíssima d'estudiosos que va reprendre el fil dels estudis i de les edicions eiximenianes que la Guerra Civil havia estroncat de manera tan dramàtica.

Formen part d'aquesta generació Jill R. Webster (1931), Jorge E. Gracia (1942-2021), Albert G. Hauf (1938), Jordi Piqué (1940) i David J. Viera (1943-2015). La majoria d'aquests investigadors són estrangers, i bona part de la seva feina la van fer, almenys de bon començament, lluny de les ciutats i de les biblioteques on es va formar i va escriure Eiximenis. Jill R. Webster va estudiar història i filologia hispànica a Anglaterra i va exercir gairebé tota la seva activitat acadèmica a la Universitat de Toronto. Jorge E. Gracia, que només es va dedicar a Eiximenis en els primers anys de la seva carrera, era un cubà format en el camp de la filosofia entre els Estats Units i el Canadà. David J. Viera, nord-americà d'ascendència portuguesa, va estudiar filologia als Estats Units, on va iniciar una llarga amistat amb Jordi Piqué, que hi estava fent la tesi doctoral i el va iniciar en els estudis eiximenians. Albert G. Hauf i Jordi Piqué són els dos únics filòlegs autòctons d'aquesta segona fornada, tot i que les primeres passes en els estudis eiximenians les van fer en terres estrangeres. Albert G. Hauf va estudiar filologia a la Universitat de Barcelona, però va fer la seva tesi sobre la *Vita Christi* d'Eiximenis des del País de Gal·les. (A la fi, però, va poder tornar al nostre país i ha continuat de forma molt brillant la seva recerca des de la Universitat de València.) Jordi Piqué va estudiar filologia anglesa a la Universitat de Barcelona, però es va traslladar als Estats Units per fer la seva tesi doctoral. Allà va conèixer David J. Viera i, tot i no ser un medievalista *stricto sensu*, van començar a treballar plegats.¹ (De fet, el primer treball de Jordi Piqué com a eiximenista va ser passar a màquina la tesi doctoral de David J. Viera dedicada al *Carro de las donas*, la singular traducció castellana del *Llibre de les dones*.) Curt Wittlin, per la seva banda, es va iniciar en l'estudi de

1. Jordi PIQUÉ, «David J. Viera (1943-2015)», a Sadurní MARTÍ i Xavier RENEDO (ed.), *Francesc Eiximenis: Vida, obra i transmissió*, Girona, Publicacions de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes, 2021, p. 379-381.

la filologia romànica a la Universitat de Basilea, amb estudis complementaris de formació a Barcelona, Florència i París.

Darrere de tots aquests filòlegs i historiadors hi ha el mestratge de grans noms de la filologia catalana, que són els responsables de la seva dedicació a l'estudi de la literatura medieval i, en definitiva, de l'obra d'Eiximenis. Germà Colón va ser, des de la Universitat de Basilea, el mestre i el director de la tesi de Curt Wittlin; Joseph Gulsoy, deixeble per la seva banda de Joan Coromines, va ser el director de la tesi de Jorge E. Gracia; Martí de Riquer va ser qui va iniciar Albert G. Hauf en l'estudi i l'edició de les obres d'Eiximenis, mentre que Josep Maria Solà-Solé va ser el mestre i director de les tesis de David J. Viera i Jordi Piqué.

Tots ells van haver d'omplir pel seu compte el buit provocat per la mort dels mestres de la generació anterior. Tots els que ens hem dedicat a Eiximenis a partir de la represa de la democràcia som hereus de l'enorme llegat d'aquestes dues generacions. Nosaltres almenys hem tingut la sort, la immensa sort, de poder conèixer, amb l'excepció de Jorge E. Gracia, tots els eiximenistes de la lleva de Curt Wittlin. Ells, que van néixer poc abans o poc després de la Guerra Civil, o en plena Guerra Civil, o Mundial, no van poder conèixer els eiximenistes que els van precedir, i tot i així van fer una feina immensa, que mereix tot el nostre agraïment. Només David J. Viera va poder conèixer, segons em va confessar l'any 2003 a Girona en una conversa personal, el pare caputxí Nolasco del Molar (1902-1983), que va estar relacionat amb els eiximenistes assassinats, va poder sortir sa i estalvi de la Guerra Civil i que, entre altres estudis sobre literatura religiosa medieval, encara va arribar a publicar un parell d'estudis sobre Eiximenis a mitjan segle xx.

Els primers fruits d'aquest treball pacient i meticulós es van publicar entre els anys seixanta, setanta i vuitanta del segle passat. El primer, un treball fonamental i citadíssim encara a hores d'ara, gairebé cinquanta anys després de la seva aparició, va ser *La societat catalana al segle xiv* (Barcelona, Edicions 62, 1967), a cura de Jill R. Webster, una introducció magnífica a la visió eiximeniana de la societat feta, sobretot, amb fragments molt ben triats i ordenats del *Dotzè del Crestià*. Deu anys més tard, Jorge E. Gracia va publicar, a partir de la seva tesi doctoral, un altre treball fonamental: *Com usar bé de beure e menjar* (Barcelona, Curial, 1977), una edició també citadíssima dels capítols 344-390 del *Terç del Crestià*. En certa manera, aquest volum representa la represa de l'edició inacabada del *Terç del Crestià* que el pare Martí havia començat a publicar a la col·lecció «Els Nostres Clàssics» en els anys trenta. La reputació dins i fora de les nostres fronteres d'Eiximenis com a amant, això sí crític, i teòric de la gastronomia es deu en bona mesura a aquest volum, que continua essent una obra de referència en els estudis dedicats a Eiximenis i a la història de la literatura i de la gastronomia medieval.

Tres anys més tard, David J. Viera va publicar *Bibliografia anotada de la vida i obra de Francesc Eiximenis* (Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1980),

amb pròleg de Martí de Riquer, una obra de consulta obligada a partir d'aleshores en el moment d'iniciar qualsevol recerca relacionada amb Eiximenis. Un any més tard es va publicar l'edició en dos volums del *Llibre de les dones* (Barcelona, Curial, 1981), a cura de Frank Naccarato, un alumne de Joan Coromines a la Universitat de Chicago, que, després de la seva tesi, ja no va continuar treballant en Eiximenis. Curt Wittlin va supervisar i va revisar a fons tota l'edició, en va escriure la introducció i en va preparar els índexs. Sense la intermediació i les hores de feina que hi va esmerçar Curt Wittlin, aquesta edició no hauria vist mai la llum del dia.

La represa dels estudis i de les edicions eiximenianes, després dels tràgics esdeveniments de la Guerra Civil, va culminar amb dues obres fonamentals publicades gairebé alhora: l'antologia de *Lo Crestià* (Barcelona, Edicions 62, 1983), a càrrec d'Albert G. Hauf, i l'edició de *De sant Miquel arcàngel* (Barcelona, Curial, 1983), el quint tractat del *Llibre dels àngels*, a cura de Curt Wittlin. Es tracta de dos volums modèlics: la selecció de capítols del *Crestià* és, sens dubte, la millor antologia que s'ha fet mai d'obres eiximenianes, mentre que l'edició de Curt Wittlin continua essent, quaranta anys més tard, l'edició de referència —en companyia d'*Àngels e demonis*, el segon tractat del *Llibre dels àngels* (Barcelona, Quaderns Crema, 2003), a cura de Sadurní Martí— a l'hora de llegir aquesta obra eiximeniana. La introducció a la vida i l'obra d'Eiximenis del principi del primer volum és un treball exemplar en tots els sentits; i el mateix es pot dir del pròleg, l'edició i tot el conjunt de notes i índexs del cinquè tractat del *Llibre dels àngels*.

Es tracta d'obres fonamentals, que tots els medievalistes que hem vingut després hem llegit i rellegit, en companyia d'altres textos complementaris d'aquests mateixos autors, diversos cops, i que ens han marcat i fet molt més fàcil el camí. Els eiximenistes de finals del segle xx i de principis del segle xxi podem repetir, amb tota la raó del món, la vella frase de Bernat de Chartres, que assegurava que els intel·lectuals del segle xii eren nans asseguts a l'espatlla de gegants. De fet, si nosaltres hem pogut veure, si és que ho hem arribat a fer, algunes coses més que no pas ells no ha estat pas per l'agudesia de la nostra vista, sinó per l'enorme feina que va fer, en primer lloc, la generació dels pares Martí de Barcelona i Andreu Ivars i, tot seguit, la de Curt Wittlin, Albert G. Hauf, Jill R. Webster i companyia.

PRIMER BALANÇ: ARTICLES I EDICIONS

Curt Wittlin, com es pot veure en aquest volum d'homenatge, va escriure amb solvència sobre moltíssims temes, però si ens cenyim només a Eiximenis la veritat és que va escriure i va treballar moltíssim. Tot i que no va dedicar la seva tesi doctoral a Eiximenis, sinó a la traducció catalana medieval del *Llibre del tresor* de Brunetto Latini, era inevitable que el seu interès per les traduccions i les enciclopèdies medievals en llengua vulgar l'acabés conduint a l'estudi de les obres d'Eixi-

menis. En la bibliografia de la seva obra recopilada per August Bover hi ha catalogats ni més ni menys que vint-i-vuit articles dedicats a Eiximenis i escrits en català, alemany, anglès i castellà.² Tretze d'aquests treballs són articles publicats en revistes del prestigi d'*Estudis Romànics*, *Caplletra*, el *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, l'*Anuario de Estudios Medievales*, el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* o el *Zeitschrift für Katalanistik / Revista Alemanyana d'Estudis Catalans*.

A més va publicar una quinzena d'articles sobre temes eiximenians en diversos volums de la col·lecció «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes» editada per l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (AILLC), en actes de col·loquis de la North American Catalan Society (NACS) i en volums d'homenatge a mestres de la filologia catalana de l'alçada de Joseph Gulsoy, un altre emigrant en terres canadenques com ell, o del pare Josep Massot i Muntaner. Tant en els articles publicats en revistes com en els recollits en volums, Curt Wittlin va estudiar amb la màxima competència una gran varietat de temes: des dels problemes textuais del *Regiment de la cosa pública*, o del *Llibre de les dones*, a les fonts d'Eiximenis; des de l'estructura del *Dotzè del Crestià* a les traduccions castellanes o franceses de les obres d'Eiximenis; des de la interpretació política del *Dotzè* als elements profètics o els usos de la Bíblia en els textos eiximenians. Una tasca ingent, resultat d'una extraordinària capacitat de treball i d'una gran curiositat i agudes intel·lectual.

A més de tot això, també cal tenir en compte, i no és poca cosa, quatre edicions fonamentals de textos eiximenians: la de la cinquena part del *Llibre dels àngels* sota el títol de *De sant Miquel arcàngel* (Barcelona, Curial, 1983); l'edició modernitzada de *Scala Dei* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985); els dos volums de la segona part del *Dotzè del Crestià* (Girona, 1986-1987) publicats per l'Aleshores Col·legi Universitari de Girona i la Diputació de Girona, i l'edició del *Psalterium alias Laudatorium* (Toronto, 1988), una obra en llatí editada per una institució del prestigi del Pontifical Institute of Medieval Studies de la Universitat de Toronto, un dels centres d'estudis medievals més prestigiosos del món. Llevat del cas de *Scala Dei*, una edició amb caràcter divulgatiu, es tracta de textos que o bé no s'havien publicat mai, o bé l'última vegada que s'havien imprès era a finals del segle xv. A tot això cal afegir l'assumpció de la revisió a fons de l'edició del *Llibre de les dones* que havia preparat Frank Naccarato. Una feina immensa que mereix tot el nostre reconeixement.

2. August BOVER, «Nota biogràfica i bibliogràfica», a Lola BADIA, Emili CASANOVA i Albert HAUF (ed.), *Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata / Medieval studies in honour Curt Wittlin = Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, 2015, p. 9-27. (En realitat els treballs dedicats a Eiximenis són vint-i-nou, perquè en la bibliografia preparada per August Bover manca l'últim article de Curt Wittlin, publicat el 2012 sota el títol «Fets del seu temps que indignaven o preocupaven Eiximenis», i que comento al final d'aquest article.)

Per si tot això fos poc, que no ho és, el 2006 Curt Wittlin va ocupar-se d'editar la *Doctrina compendiosa* (València, Denes, 2006), una obra que havia estat atribuïda a Eiximenis i editada sota el seu nom. Curt Wittlin va desfer tots els dubtes sobre l'autoria eiximeniana i va ocupar-se de cercar un altre candidat. Si a tot això hi afegim les observacions i notes relatives a Eiximenis escampades per altres obres i treballs en principi dedicats a altres temes, la contribució de Curt Wittlin als estudis i a les edicions sobre Eiximenis és de primer ordre: com a mínim vint-i-nou articles i sis edicions —set si hi afegim la minuciosa revisió a l'edició del *Llibre de les dones*—, una xifra impressionant de debò.

SEGON BALANÇ: L'IMPACTE

La contribució de Curt Wittlin als estudis eiximenians no es pot valorar només, però, en termes quantitius *stricto sensu*, també se n'ha de fer una valoració qualitativa. Hem de tenir en compte l'enorme impacte de la seva recerca, per exemple, el fet que fos l'impulsor del projecte d'edició de les *Obres de Francesc Eiximenis* (OFE) que editen la Diputació de Girona i la Universitat de Girona. A principis de la dècada dels anys vuitanta del segle passat, Curt Wittlin es va presentar, com ha recordat Lola Badia, «amb una proposta d'edició llampec del *Dotzè del Crestià*» en dotze mesos si s'aconseguia implicar-hi prou gent.³ I no només va obtenir un ajut econòmic del Govern canadenc per a aquesta empresa, sinó que va aconseguir implicar-hi tota la gent que necessitava i al final es van acabar editant dos volums de la segona part del *Dotzè* (capítols 467-907). Així es va engegar o, més ben dit, així va engegar Curt Wittlin la gran iniciativa de les *Obres de Francesc Eiximenis* (OFE), un projecte d'una ambició extraordinària, perquè pretén editar la immensa «obra» d'Eiximenis. Em temo, però, que els que l'hem intentat continuar hem traït, almenys en part, la confiança i les il·lusions que Curt Wittlin hi havia dipositat.

Malgrat tot, el projecte s'ha continuat des de Girona i esperem relançar-lo de forma definitiva a partir del 2024 amb la publicació, per citar només els primers treballs en preparació, del *Primer del Crestià*, a càrrec de Pilar Gispert; del *Segon del Crestià*, a càrrec de Sadurní Martí; del *Tractat d'Usura*, a càrrec de Josep Hernando, i de l'últim volum del *Dotzè del Crestià*, en edició de Xavier Renedo. És una llàstima que Curt Wittlin no ho pugui veure, perquè és la continuació d'un projecte que ell va idear i va fundar. Tirar endavant el projecte de les *Obres de Francesc Eiximenis* (OFE) és també una manera de continuar retent un merescut homenatge tant a ell com a tots els eiximenistes de la seva generació i de l'anterior.

3. Lola BADIA, «Curt Wittlin (1941-2019)», a Sadurní MARTÍ i Xavier RENEDO (ed.), *Francesc Eiximenis: Vida, obra i transmissió*, 2021, p. 383.

Curt Wittlin va estudiar Eiximenis des de pràcticament totes les perspectives possibles, es va interessar per gairebé totes les obres catalanes i llatines d'Eiximenis: el *Terç*, el *Regiment de la cosa pública*, el *Dotzè*, el *Llibre dels àngels*, el *Llibre de les dones* o el *Psalterium alias Laudatorium*, i també per la traducció castellana del *Llibre de les dones* o per la francesa del *Llibre dels àngels*, i, fins i tot, per obres pseudoeiximenianes com la *Doctrina compendiosa*; va estudiar les fonts, sobretot del *Dotzè del Crestià* (el *Llibre del tresor* de Brunetto Latini, les *Ordinacions de la casa reial*, etc.), i el paper de les citacions bíbliques en tota l'obra d'Eiximenis.

Com a exemple de l'agudesa i l'interès de les seves recerques només voldria citar dos dels últims treballs que va publicar. El primer és «Referències internes en les obres de Francesc Eiximenis» (2009), un article temo que no gaire conegut, potser perquè està publicat al web de Narpan, molt consultat, però que és un lloc on no s'espera trobar un article d'un veterà com Curt Wittlin, sinó treballs de gent més jove.⁴ Es tracta d'un article en què es recullen totes les observacions que Eiximenis va fer sobre el contingut de les obres que havia escrit i fins i tot de les que tenia previst d'escriure, però que no va arribar a publicar. Curt Wittlin es podria haver conformat amb les frases sintètiques que Eiximenis va dedicar a alguns d'aquests llibres en el pròleg de la gran enciclopèdia del *Crestià*, o que estan disperses per les seves obres, però va voler anar més enllà i es va prendre la molèstia d'anar recopilant una per una, com un enciclopedista medieval, totes les notícies escampades per les seves obres i va escriure, a partir d'aquestes notes, un estudi tant original com útil.

El segon treball és «Fets del seu temps que indignaven o preocupaven Francesc Eiximenis».⁵ Es tracta, si no m'erro, de l'últim article publicat per Curt Wittlin sobre Eiximenis o sobre qualsevol altre tema, un article publicat en la miscel·lània d'homenatge a un altre il·lustre company de la seva generació. Aquest treball és la culminació d'una col·lecció d'articles dedicats, sobretot, al *Dotzè del Crestià*, i centrats en una sèrie de capítols amb una forta càrrega crítica contra la monarquia. És un tema que s'ha discutit molt, sobre el qual Curt Wittlin ja havia parlat en altres articles, buscant, des del meu punt de vista erròniament, missatges críptics amagats darrere dels noms dels protagonistes d'algunes de les nombroses històries i reflexions polítiques d'Eiximenis. En aquest estudi, que és excel·lent, s'analitza molt bé la posició crítica d'Eiximenis, i també la de l'autor de la *Doctrina compendiosa*, respecte a la institució monàrquica i es comença a projectar una nova imatge del seu pensament polític, que trenca amb la tradicional d'Eiximenis com a conseller dels reis d'Aragó.

4. <<https://narpan.net/bibliotecadigital/articles/cat.view/85-wittlin-curt.html>>.

5. CURT WITTLIN, «Fets del seu temps que indignaven o preocupaven Francesc Eiximenis», a *Miscel·lània Albert Hauf*, vol. III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012, coll. «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», LXVI, p. 85-104.

Ras i curt, la contribució de Curt Wittlin als estudis eiximenians és enorme tant per la quantitat com per la qualitat dels treballs. Els eiximenistes que hem vingut darrere seu només podem estar-li agraïts per la feina feta i contents per haver tingut la sort de poder-lo conèixer i tractar. Ell no va tenir la sort d'haver pogut tractar els eiximenistes de la generació anterior a la seva, però nosaltres sí. Com diria Josep Sebastià Pons, en cada plana dels nostres treballs, els dels eiximenistes de les noves o no tan noves fornades, nans a les espatlles de gegants com Curt Wittlin, «el seu record murmura».

XAVIER RENEDO PUIG
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
Universitat de Girona

Eiximenis a Saskatchewan: Curt Wittlin i la catalanística a l'Amèrica del Nord

Curt Wittlin o Curt J. Wittlin —com era més conegut a Amèrica— va néixer a Suïssa, a la localitat de Reinach, al cantó de Basilea-Camp. Es formà com a filòleg a la Universitat de Basilea, on Germà Colón l'inicià en els estudis catalans i li dirigí la tesi doctoral —la primera que es va llegir en català a Suïssa—,¹ l'estudi i l'edició de la traducció catalana, feta per Guillem de Copons a començament del segle xv, del *Llibre del tresor*, de Brunetto Latini.² Però pràcticament va desenvolupar tota la seva vida professional a l'Amèrica del Nord. Després de doctorar-se, l'any 1965, es traslladà amb Marie-Louise, la seva esposa, als Estats Units, on ensenyà francès i alemany en un *college*, a Barbourville, Kentucky, durant dos anys. I d'allí es van traslladar al Canadà. L'any 1967 ingressà com a professor a la Universitat de Saskatchewan, a la ciutat de Saskatoon, d'on fou catedràtic de filologia romànica i lingüística històrica fins a la seva jubilació, l'any 2000. Cinc anys després el matrimoni retornaria a Europa i s'establiria a Catalunya, a la comarca del Baix Ebre.

La Universitat de Saskatchewan, al bell mig de la gran praderia canadenca, no ha ofert mai estudis catalans, però això no va ser un obstacle perquè, des del Departament de Francès, Curt Wittlin —que llavors ja es declarava «catalanista en el sentit filològic i polític de la paraula»—³ pogués dedicar la immensa majoria de la

1. Tal com el mateix Germà Colón ha explicat: «Vaig tenir el privilegi de dirigir la primera tesi doctoral en català i sobre un tema català el 1965; fou la tesi de Curt Wittlin», a José Enrique GARGALLO GIL, *Germà Colón i Domènech: Semblança biogràfica*, Barcelona, IEC, 2021, p. 10.

2. Es publicà en quatre volums; Barcelona, Barcino, 1971, 1976, 1986 i 1989, coll. «Els Nostres Clàssics», 102, 111, 122 i 125, respectivament.

3. CURT WITTLIN, *De la traducció literal a la creació literària*, València i Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, p. 2.

seva recerca a temes catalans. A més, podem dir que, més o menys a partir del seu establiment a Saskatoon, va començar una època d'or per a la catalanística canadenca. Hi havia un buit —actualment superat— a la Universitat de Montreal que sorprenia si no se sabia que un catedràtic, que reduïa l'hispanisme a la llengua de Castella, hi combatia el català tant com podia. Però, al Canadà anglòfon, afortunadament, les coses eren molt diferents. Hi havia el gran bastió de la Universitat de Toronto, on Joseph Gulsoy, l'illustre deixeble de Joan Coromines i membre corresponent de la nostra secció, des de feia temps impartia cursos de català. I a l'altra banda del país, a la costa del Pacífic, Arseni Pacheco s'havia incorporat a la Universitat de la Colúmbia Britànica, a Vancouver, on també aconseguí fer un espai per als estudis catalans en aquell bellíssim campus. L'eix Toronto-Saskatoon-Vancouver o, més ben dit, la tríada Gulsoy-Wittlin-Pacheco, va tenir un paper molt important en el desenvolupament de la catalanística nord-americana. I es veié, a més, reforçada per la presència d'altres catalanistes com Joan Ferraté, Albert Forcadas i —durant un temps— Antoni Serrà-Campins a la Universitat d'Alberta, a Edmonton, i encara alguns altres en d'altres universitats menors.

Curt Wittlin, segurament sota el guiatge de Germà Colón, el seu mestre a la Universitat de Basilea, s'interessà molt especialment pels autors medievals valencians, als quals dedicà nombrosos llibres i articles, ben bé la meitat de la seva producció investigadora. I, entre altres temes, sobretot esdevingué una autèntica autoritat en l'estudi de les traduccions medievals, fruit «d'una vida acadèmica de treball metòdic i rigorós, en bona part centrada en l'estudi»⁴ d'aquest important vessant de la nostra cultura antiga, com ha destacat Albert G. Hauf en el pròleg del llibre *De la traducció literal a la creació literària*, amb què Wittlin obtingué el Premi Crítica Serra d'Or 1996. I també, quasi no cal dir-ho, en l'obra del seu estimat Francesc Eiximenis —a què estan dedicades pràcticament un terç de les seves publicacions.

Quan ens vam conèixer —devia ser cap a la primavera de 1976—, ja feia anys que, d'acord amb Josep M. de Casacuberta, volia reprendre les edicions eiximenianes.⁵ Havia aconseguit una beca del Canada Council per tal de poder comptar amb un assistent de recerques que, durant un any, l'ajudés a enllestir algunes d'aquestes edicions. I aprofità una de les seves visites anuals a la Biblioteca de Catalunya per fer-ne la selecció. Ens presentà el senyor Aramon, a la seu de l'Institut d'Estudis Catalans, llavors refugiat amb Òmnium Cultural al Palau Dalmau, del carrer de Montcada barceloní. Aquestes breus estades de recerca anuals a Catalu-

4. Curt WITTLIN, *De la traducció literal a la creació literària*, 1995, p. ix.

5. Vegeu Curt WITTLIN, «¿Per què els interessa als canadencs el Dotzè del Crestià de Francesc Eiximenis?», *La Vanguardia* (31 març 1987), p. 53, text reproduït a *Llengua & Literatura*, 2 (1987), p. 615-618.

nya i el País Valencià eren la seva única ocasió per tenir contacte amb el català contemporani. La resta de l'any només podia tenir contactes epistolars amb catalanoparlants i el seu català s'alimentava de la lectura dels microfilms de manuscrits medievals. Sens dubte per aquest motiu, quan vaig arribar a Saskatoon —el mes de setembre de 1976— vaig descobrir, fascinat, que sentir-lo parlar en català era com sentir parlar Francesc Eiximenis. Per això em va saber greu que em demanés que el posés al dia.

La seva intensa activitat de recerca en literatura catalana medieval era insòlita en aquell departament i no és estrany, doncs, que l'any 1999, el mateix any en què obtingué el Premi Internacional Catalònia, de l'Institut d'Estudis Catalans, la Universitat de Saskatchewan el nomenés Investigador de l'Any. Havia convertit el seu despatx del cinquè pis de l'Arts Building en un autèntic escriptori dedicat a l'estudi i l'edició de les obres de Francesc Eiximenis i d'altres autors catalans medievals. Com he explicat a *Dotze llunes a Saskatchewan. Impressions des de la Gran Praderia canadenca*,⁶ recordo que teníem la màquina de llegir microfilms al costat de la porta i, de vegades, alguns dels canadencs que passaven pel passadís s'hi aturaven i em preguntaven què era allò. Quan els explicava que es tractava d'un text d'un autor català del segle XIV, la reacció era sempre més o menys la mateixa: «Del segle XIV? Oh, però si nosaltres encara no existíem!»

D'aquest escriptori va sorgir la immensa majoria d'estudis i edicions d'autors catalans medievals que Curt Wittlin donava a conèixer en congressos i colloquis o en conferències i publicacions del Canadà i dels Estats Units d'Amèrica o de Suïssa, Alemanya i altres països europeus, a més dels Països Catalans, lògicament. No solament treballs sobre l'autor del *Crestia* o sobre traductors o biblioteques medievals, també sobre Ramon Llull, Ausiàs March, Joan Roís de Corella, el *Tirant lo Blanc*, Romeu Llull, Miquel Peres o Pero López de Ayala, entre altres.

També, de vegades, sobre altres temes que havien atret la seva gran curiositat intel·lectual. Com, per exemple, sobre la geometria secreta del *Tapís de la Creació* de la catedral de Girona —una còpia reduïda del qual, obra de Marie-Louise Wittlin, decorava el menjador de la seva casa de Saskatoon, primer, i de Tortosa, després— o sobre l'antiga art de coure calç a Eivissa, o sobre l'alzina surera als Estats Units d'Amèrica. O també sobre el Jacint Verdaguer excursionista. Perquè l'altra gran passió de Curt Wittlin era l'excursionisme o, més concretament, el senderisme, com en diem avui. Li agradava fer llargues excursions a peu, de diversos dies, i que —pel que m'explicava— sovint comportaven un cert risc, perquè les acostumava a fer sol i per camins més aviat poc fressats. Practicava un excursionisme aventurer, que mostra la seva fortalesa i la seva valentia. Pels boscos canadencs, per

6. «Fra Eiximenis a Saskatchewan», a August BOVER, *Dotze llunes a Saskatchewan: Impressions des de la Gran Praderia canadenca*, Lleida, Pagès Editors, 2013, p. 86.

exemple, havia tingut una trobada no especialment desitjada amb un os i, en les zones àrtiques, més d'una vegada li havia calgut construir-se un iglú per passar-hi la nit. A Mèxic, el camí l'havia dut a travessar alguna plantació de marihuana, amb el perill que els vigilants no es creguessin que era un pelegrí que volia anar fins a no sé quina ermita i el prenguessin per un policia nord-americà. I quan, l'octubre de 1995, l'Associazione Italiana di Studi Catalani (AISC) va celebrar el seu col·loqui a la Universitat de Càller, en lloc de volar directament a la capital sarda, com vam fer tots, ell va volar uns dies abans al nord de l'illa, no recordo si a l'Alguer o a Òlbia, i va travessar Sardenya a peu, de nord a sud. L'illa patia l'activitat de bandits que segrestaven turistes del centre i el nord d'Europa i n'exigien un rescat, i és per això que va demanar-me que, si veia que ell no hi era en l'acte inaugural del col·loqui, li fes el favor d'avisar la policia... Alguna vegada, per venir-me a veure a Sitges, en lloc d'agafar la línia ferroviària de la costa i baixar del tren a l'estació de Sitges, com acostuma a fer la majoria de la gent, agafava la línia de l'interior, la de l'Alt Penedès, i arribava a casa meva després d'haver travessat a peu el massís del Garraf. Doncs bé, va ser aquesta afició el que el va dur a interessar-se també per aquest autor, molt més modern que no pas els medievals que freqüentava habitualment, si bé els perills que amenaçaven mossèn Cinto no eren precisament als camins de muntanya.

Un bon dia de 1977 va arribar una carta, procedent de la Universitat de Toronto, al despatx que compartíem. Després de llegir-la, l'amic Curt me la va llegir en veu alta. Joseph Gulsoy li explicava que Josep Roca-Pons, des de la Universitat d'Indiana, i Albert Porqueras-Mayo, des de la d'Illinois a Urbana-Champaign, preparaven la creació d'una associació que aplegués els estudiosos catalanistes dels Estats Units i del Canadà —que podria dir-se North American Catalan Society—, que es proposaven de fer-ho en un col·loqui que se celebraria l'any següent i el convidava a afegir-se al projecte. La idea ens va agradar moltíssim, no cal dir-ho. Però, bon coneixedor, com ell era, de la petitesa dels estudis catalans enmig de l'oceà universitari nord-americà, em feu veure les immenses dificultats amb què previsiblement toparia una empresa com aquesta.⁷ «I és que calia optimisme i una certa vocació “missionera” per creure en la viabilitat d'una associació acadèmica per a un camp d'estudis tan reduït, segons l'escala del món universitari americà, com la catalanística»,⁸ com recordava anys més tard. Però aquestes previsibles dificultats no van ser obstacle perquè Curt Wittlin s'hi afegís amb entusiasme, és clar. Tal com va fer la resta de l'esmentada tríada canadenca —que ben aviat

7. «North American Catalan Society», a August BOVER, *Dotze llunes a Saskatchewan: Impressions des de la Gran Praderia canadenca*, 2013, p. 164-165.

8. Curt J. WITTLIN, «Presentació», a August BOVER I FONT (ed.), *La North American Catalan Society (de 1978 a 1992)*, Barcelona, North American Catalan Society i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 7.

van organitzar colloquis d'estudis catalans: el tercer, a la Universitat de Toronto (1982), i el sisè, a la Universitat de la Colúmbia Britànica, a Vancouver (1990)— i com tota una bona colla de col·legues d'arreu de l'Amèrica del Nord que, amb il·lusió i tenacitat, van arribar a fer possible l'impossible: la creació, l'any 1978, de la North American Catalan Society, la NACS. Un any sabàtic li impedí participar en aquest colloqui fundacional, que va tenir lloc a la Universitat d'Illinois a Urbana-Champaign. Però a partir del segon ja en va ser un habitual, tot oferint la seva col·laboració allí on calia, fins i tot per a feines tan ingrates com formar part de l'equip editor d'un volum d'actes, en una època en què tots els esforços eren pocs per poder consolidar l'associació. I novament el tornem a trobar a primera línia en el segon repte impossible que la NACS va ser capaç de fer realitat: la *Catalan Review*, al consell de redacció de la qual ja el trobem des del primer número, del mes de juny de 1986. Dos anys després, el 1988, fou nomenat membre numerari de la Royal Society of Canada, l'any següent obtingué el Premi Lluís Nicolau d'Olwer de l'Institut d'Estudis Catalans i en el colloqui de Vancouver, de l'any 1990 —el tercer de la NACS—, en fou elegit president fins al colloqui següent, celebrat a la Universitat de Califòrnia, a Berkeley, l'any 1993.

Quatre anys més tard, l'any 1997, va ser elegit membre corresponent de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, l'any 1999 fou guardonat amb el Premi Internacional Catalònia de l'Institut d'Estudis Catalans i l'any següent, el de la seva jubilació a la Universitat de Saskatchewan, la Generalitat de Catalunya el condecorà amb la Creu de Sant Jordi «pel seu reconegut prestigi com a especialista en l'edició de traduccions medievals a Europa, particularment als Països Catalans, i de textos clàssics». I, encara, l'any 2004 fou elegit membre de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, just un any abans que, amb la seva esposa, fixessin la seva residència a Catalunya.

AUGUST BOVER I FONT
Institut d'Estudis Catalans

Curt Wittlin i les traduccions: «segons que em serà vejares que sia pus profitós als lligents»

1. CURT WITTLIN, MESTRE TAMBÉ DE LES TRADUCCIONS

Tinc el goig personal i l'honor acadèmic de poder fer avinent un *memento* del cabal ingent d'estudis, d'edicions, de reflexions, i també de traduccions filològiques i facilitadores del sentit dels originals que mestre Curt Wittlin ens ha deixat. M'hi unia una intensa amistat i un gran deute meu cap a ell per tant com n'havia après. Feia part com a membre del Consell Científic Internacional i fundador de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA (ISIC-IVITRA) (2001, IVITRA fins a 2012), i em va honrar molt en acceptar ser membre del tribunal de la segona tesi doctoral de qui els parla (juny 2003). Abans i després, Curt Wittlin havia vingut sovint a la Seu Universitària de la Nucia de la Universitat d'Alacant (cursos internacionals de traducció de clàssics valencians) i a dictar conferències o tallers a l'aula amb els alumnes de filologia catalana i de traducció i d'interpretació de qui els parla, a la mateixa Universitat d'Alacant.

Com en els seus estudis sobre les fonts d'Eiximenis, estudiar les traduccions antigues en Curt Wittlin era una estratègia essencial per poder traure el trellat, és a dir, en el sentit de fer «trasllat» dels mecanismes de la generació de la creació literària, dels cabals cabdals que aporta aquesta i d'on provenen, de quina manera són transformats, adaptats o sols adoptats per crear la nostra tradició literària. D'on venen aqueixes idees, aqueixos adobs clàssics i/o romànics que situen casa nostra en la tradició occidental i, alhora, en fan una expressió específica, una aportació, alhora substancial. Wittlin, en estudiar Eiximenis i l'hagiografia, s'arrela en les fonts originals, i en les traduccions inicialment literals, després més anostrades.

Wittlin no es limitava mai a la simple glossa d'arguments, ni es limitava a la simple cacera de fonts —crítica hidràulica, que en dirien alguns. A més de fer tot això,

amb senzillesa, claredat i sense vana glòria mundana per la troballa puntual de fonts, Wittlin aprofundia en l'estil, és a dir, en la morfosintaxi, en elements de fraseologia com ara les locucions, les col·locacions, les expressions multinominals i els grups de sinònims, les arrels del canvi semàntic, elements propis de la lingüística de corpus i aplicada al que en diríem *lingüística diacrònica*. Coneixia i ens permetia conèixer més completament els textos, la llengua literària que feien servir i els constituïa.

Com podria ser una síntesi del que guiava el seu admirat (i nostre també) Francesc Eiximenis, Wittlin arribava a les traduccions i partia d'aquestes a fi d'entendre millor els textos i que foren de més profit les interpretacions, filològiques, dels textos. Feia (fa, perviu en el seu magisteri i en les seues publicacions) bona aqueixa cita amb què intitula una de les seues darreres publicacions, en la venerable i prestigiosa *Estudis Romànics*: «segons que em serà vejares que sia pus profitós als lligents».

En Wittlin, la filologia i la traducció són al servei de la història cultural i, aquesta, al seu torn, de la filologia (catalana).

Wittlin era en vida i sempre serà, *scripta manent*, un filòleg i un historiador de la cultura referencial, un «lligent», un intel·lectual.

2. SELECCIÓ DE LES APORTACIONS DE WITTLIN

Tot seguit farem un aplec, no definitiu ni exhaustiu i sols il·lustratiu, d'algunes de les publicacions de Wittlin que, en funció del que hem dit en els paràgrafs anteriors, poden mostrar millor la seua enorme dedicació, vocacional, a la millora del coneixement profund de la història cultural en llengua catalana a través de les traduccions; almenys són les que més han influït en qui subscriu. Alhora, poden mostrar clarament, a més, la gran generositat de Wittlin a fer difusió, a través de nombroses ressenyes, dels estudis d'altri, de publicacions d'editorials i d'institucions de casa nostra que, gràcies a Wittlin, han vist eixamplat el seu abast. A més, Wittlin les va fer sempre a fi de bé, mai no amarg i sempre constructiu.

2.1. Llibres

1. WITTLIN, C. (ed.) (1982). *Pero López de Ayala: Las Décadas*. Barcelona: Puvill Libros.
2. WITTLIN, C. (1991). *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. [Resenyat a: MARTÍNEZ ROMERO, T. (1992). «Curt Wittlin, *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes antigues*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 11, p. 476-480.]
3. WITTLIN, C.; HAUF VALLS, A. G. (1995). *De la traducció literal a la creació literària: Estudis filològics i literaris sobre textos antics catalans i valencians*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

2.2. Estudis sobre traduccions i afins

4. WITTLIN, C. (1970). «Traducció catalana anònima de les *Històries romanes* I-VII de Titus Livi». *Estudis Romànics*, 13, p. 277-315.
5. WITTLIN, C. (1974). «“Sens lima e correcció de pus dols estil”: Fra Nicolau Quilis traduint el llibre *De officiis* de Ciceró». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 35, p. 125-156.
6. WITTLIN, C. (1982). «La doble traducció en las “Décadas” del canceller Ayala y una versión paralela del Maestre Heredia». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 38, p. 65-103.
7. WITTLIN, C. (1988). «Un centenar d’oracions del “Psalterium (alias Laudatorium)” de Francesc Eiximenis traducidas al catalán por Guillem Fontana en 1416, con una oración original». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 41, p. 163-190.
8. WITTLIN, C. (1989). «Philology as cultural history on recent editions of old Catalan texts». *Catalan Review*, 3, p. 191-207.
9. WITTLIN, C. (1991). «Observaciones sobre el “Psalteri” de Joan Roís de Corella i d’altres traduccions de salms». *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 25-43.
10. WITTLIN, C. (1993). «The pen that eases pain: A first translation of Joan Roís de Corella’s *Tragèdia de Caldesa*». *Antipodas*, 5, p. 47-59.
11. WITTLIN, C. (1994). «Sobre les Vides de sant Vicent Ferrer compilades per Ranzano, Antonino, i Miquel Peres». *Anuari de l’Agrupació Borrianenca de Cultura: Revista de Recerca Humanística i Científica*, 5, p. 5-27.
12. WITTLIN, C. (1995). «Les dues traduccions angleses del *Tirant lo Blanc*: La-Fontaine 1973/1993, Rosenthal 1984/1985». *Els Marges*, 54, p. 91-97.
13. WITTLIN, C. (1997). «La *Biblis*, *Mirra* i *Santa Anna* de Joan Roís de Corella: traduccions modulades, amplificades i adaptades». *Anuari de l’Agrupació Borrianenca de Cultura: Revista de Recerca Humanística i Científica*, 8, p. 175-189.
14. WITTLIN, C. (1997). «Tres traduccions angleses del capítol 436 del *Tirant lo Blanc*». *Caplletra*, 23, p. 119-130.
15. WITTLIN, C. (1998). «El oficio de traductor según Alfonso Tostado de Madrigal en su comentario al prólogo de san Jerónimo a las *Crónicas* de Eusebio». *Quaderns: Revista de Traducció*, 2, p. 9-21.
16. WITTLIN, C. (1998). «La biblioteca de la Família Mercader de València l’any 1489». *Caplletra*, 24, p. 93-103.
17. WITTLIN, C. (1998-1999). «Ausiàs March en anglés amb una versió rítmica del poema xxviii: “Lo jorn ha por...”». *Canelobre: Revista del Instituto Alicantino de Cultura “Juan Gil-Albert”*, 39-40: MARTINES, Vicent (ed.). *Estudis sobre Ausiàs March*, p. 223-232.

18. WITTLIN, C. (2016). «Com Eiximenis tradueix i interpreta “segons que em serà vejares que sia pus profitós als lligents”. Teoria i pràctica d’una metodologia dubtosa». *Estudis Romànics*, 38, p. 371-382.

2.3. *Estudis en obres collectives*

19. WITTLIN, C. (1985). «Bersuire (1355) “avetes et mouches de miel”: Pero López de Ayala (1440), “abejas o moscas de miel”». A: MOLL MARQUÈS, A. (ed.). *XVI Congrés Internacional de Lingüística i Filologia Romàniques: actes*. Palma de Mallorca: Moll, p. 137-142.
20. WITTLIN, C. (1988). «Una traducció catalana parcial del *Tresor* de Brunetto Latini conservada a l’Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona». A: MANENT, A.; TERRY, A. (ed.). *Miscel·lània Joan Gili*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 625-637.
21. WITTLIN, C. (1989). «La “valenciana prosa” del traductor Bernardí Vallmanya». A: FERRANDO, A.; HAUF VALLS, A. G. (ed.). *Miscel·lània Joan Fuster: Estudis de llengua i literatura*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 125-151.
22. WITTLIN, C. (1989). «La influència lingüística de la traducció catalana de les *Històries Troianes* sobre el *Tirant lo Blanc*». A: FERRANDO, A. (ed.). *Història de la llengua*. València: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 751-757.
23. WITTLIN, C. (1993). «Joan Roís de Corella: introducció a una concordança de les seves obres». A: FERRANDO, A.; MESEGUER, LL.; ALEMANY, A. (ed.). *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes: Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 327-366.
24. WITTLIN, C. (1995). «Una poesia basca traduïda a cent cinquanta idiomes europeus: la reducció a l’absurd del concepte *Ausbausprache*». A: *Estudis de lingüística i filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. 2. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 445-452.
25. WITTLIN, C. (1996). «El “Psaltiri” del 1480 i altres restes de la “Bíblia valenciana” dels cartoixans de Portacelli». A: BOVER FONT, A.; MARTÍ OLIVELLA, J.; NEWMAN, M. A. (ed.). *Actes del setè col·loqui d’estudis catalans a Nord-amèrica: Berkeley, 1993*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 287-301.
26. WITTLIN, C. (1997). «La crítica del *Tirant lo Blanc* de Robert Southey (1807)». A: MASSOT I MUNTANER, J. (ed.). *Homenatge a Arthur Terry*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, p. 83-92.
27. WITTLIN, C. (1998). «La traducció catalana del “Speculum ecclesiae” d’Hug de Saint-Cher, impresa a Càller l’any 1493». A: MANINCHEDDA, P. (ed.).

- La Sardegna e la presenza catalana nel Mediterraneo: Atti del VI Congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani: Cagliari 11-15 ottobre 1995. Vol 1. Càller: Cooperativa Universitaria Editrice Cagliaritana (CUEC), p. 447-461.*
28. WITTLIN, C. (1998). «Los catalanismos en la traducción castellana de la versión catalana del libro de Valerio Máximo». A: *Estudios de lingüística y filología españolas: Homenaje a Germán Colón*. Madrid: Gredos, p. 449-466.
 29. WITTLIN, C. (1999). «La *Història de Josef* de Joan Roís de Corella: traducció amplificada i retoricada del text bíblic». A: MARTINES, V. (ed.). *Estudis sobre Joan Roís de Corella*. Alcoi: Marfil, p. 315-329.
 30. WITTLIN, C. (1999). «Traducciones medievales: Tito Livio. Resumen y complementos». A: FORTUÑO LLORENS, S.; MARTÍNEZ ROMERO, T. (ed.). *Actes del VII Congrès de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval: (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*. Vol. 1. Castelló: Universitat Jaume I, p. 233-242.
 31. WITTLIN, C. (2001). «Tipología de los errores cometidos por traductores medievales». A: MARTÍNEZ ROMERO, T.; RECIO, R. (ed.). *Essays on medieval translation in the Iberian Peninsula*. Castelló: Universitat Jaume I, p. 341-350.
 32. WITTLIN, C. (2002). «L'antiga traducció catalana anònima de la *Letra de Reials costums* de Petrarca i el capítol 143 del *Tirant lo Blanc*». A: *Miscel·lània Giuseppe Tavani*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 37-64.
 33. WITTLIN, C. (2007). «La traducció francesa del *Llibre dels àngels* de Francesc Eisimenis impresa a Ginebra l'any 1478». A: FIDORA RIERA, A.; TRENC BALLESTER, E. (ed.). *2n Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans: La recepció de la literatura catalana medieval a Europa* (Béziers, 19-21 gener 2006). Vol. 1. Montpeller: Association Française des Catalanistes; Péronnas: Éditions de la Tour Gile, p. 153-163.
 34. WITTLIN, C. (2012). «Expressions multinominals en *Curial e Güelfa*». A: FERRANDO, A. (ed.). *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa': Novel·la cavalleresca anònima del segle xv en llengua catalana*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins. (Series IVITRA), p. 1127-1135.
 35. WITTLIN, C. (2012). «Franciscus Eximenis (OFM, + 1409): obras en latín». A: MARTÍNEZ GÁZQUEZ, J.; CÁNDIDA FERRERO, C. (ed.). *Estudios de latín medieval hispánico: Actas del V Congreso Hispánico de Latín Medieval: (Barcelona, 7-10 de septiembre de 2009)*. Florència: SISMEL, p. 327-332.

2.4. *Ressenyes*

36. WITTLIN, C. (1997). «ANNICCHIARICO, Annamaria. *Varianti corelliane e "Plagi" del Tirant: Achille e Polissena*. Biblioteca della Ricerca, Cultura Straniera 72. Fasano di Brindisi: Schena, 1996. 103 pp.». *Catalan Review*, 11, 1-2, p. 237-239.

37. WITTLIN, C. (1997). «CONCA, Maria, and Josep GUIA. *Els primers reculls de proverbis catalans*. Biblioteca de cultura popular Valeri Serra i Boldú 7. Bellpuig: Ajuntament; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996. 326 pp.». *Catalan Review*, 11, 1-2, p. 241-243.
38. WITTLIN, C. (1998). «MARTINES, Vicent. *El Tirant Políglota. Estudi sobre el "Tirant lo Blanch" a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII*. Textos i Estudis de Cultura Catalana 55. Barcelona: Curial/Abadia de Montserrat, 1997. 206 pp.». *Catalan Review*, 12, 2, p. 142-143.
39. WITTLIN, C. (1998). «MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs. L.A. *Sèneca, "Tragèdies"*. Edició crítica. Vols. 14-15. Els Nostres Clàssics. Col. B. Barcelona: Editorial Barcino, 1995. 571 pp.». *Catalan Review*, 12, 1, p. 168-169.
40. WITTLIN, C. (1998). «PHILIPP-SATTEL, Sabine. *Parlar bellament en vulgar. Die Anfänge der katalanischen Schriftkultur im Mittelalter*. ScriptOra 92. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1996. 150 pp.». *Catalan Review*, 12, 1, p. 171-172.
41. WITTLIN, C. (1999). «MARTÍNEZ ROMERO, Tomàs. *Un clàssic entre clàssics. Sobre traduccions i recepcions de Sèneca a l'època medieval*. Biblioteca Sanchis Guarner 42. Valencia: IIFV; Barcelona: PAM, 1998. 268 pp.». *Catalan Review*, 13, 1-2, p. 331-333.
42. WITTLIN, C. (1999). «MARTÍNEZ, Tomàs, ed. "Lo gentil estil fa pus clara la sentència": *De literatura i cultura a la València medieval*. Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura 8, 1997. 193 pp.»; «HAUF, Albert, ed. *Joan Roís de Corella i el seu temps*. Caplletra 24, 1998. 124 pp.»; «MARTINES, Vicent, ed. *Estudis sobre Joan Roís de Corella*. Col·lecció Universitas 9. Alcoi: Marfil, 1999. 329 pp.». *Catalan Review*, 13, 1-2, p. 333-334.
43. WITTLIN, C. (2001). «Reviews of Catalan publishing houses». *Catalan Review*, 15, 2, p. 212-214.
44. WITTLIN, C. (2001). «Reviews of Catalan publishing houses». *Catalan Review*, 15, 1, p. 177-181.
45. WITTLIN, C. (2002). «*Arxiu de Textos Catalans Antics (ATCA)*». *Romance Philology*, 56, 1, p. 198-202.
46. WITTLIN, C. (2002). «PUJOL, Josep. *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el Tirant lo Blanc*. Barcelona: Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002. 347 pp.». *Catalan Review*, 16, 1-2, p. 299-307.
47. WITTLIN, C. (2003). «COLÓN, Andrés, and Germán COLÓN. *La enseñanza del latín en la baja edad media*. Estudio y edición sinóptica de las *Variationes de Fliscus*, con sus correspondencias en italiano, español, catalán y francés. Biblioteca Románica Hispánica IV. Textos 27. Madrid: Gredos, 2003». *Catalan Review*, 17, 2, p. 236-237.
48. WITTLIN, C. (2003). «FERRANDO, Antoni, and Xavier SERRA ESTELLÉS, eds. *La traducció valenciana de la missa del segle XIV. Estudi i edició de la versió de*

- Guillem Anglés. (ACV, Ms. I69). València: Universitat/Arquebisbat, 2003». *Catalan Review*, 17, 2, p. 237-238.
49. WITTLIN, C. (2003). «JAIME I. *Libro de los hechos*. Introducció, traducció y notas: Julia Butiñá Jiménez. Biblioteca Universal Gredos. Madrid: Gredos, 2003». *Catalan Review*, 17, 2, p. 239.
 50. WITTLIN, C. (2003). «VERNIER, Richard, trans. *The Dream of Bernat Metge*. Aldershot UK, 2002. xxxvii and 87 pp.». *Catalan Review*, 17, 2, p. 250-252.
 51. WITTLIN, C. (2004). «Entorn de les edicions de textos medievals». *Estudis Romànics*, 26, p. 265-268.
 52. WITTLIN, C. (2013). «Cesàreo Calvo Rigual, *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del Tirant lo Blanc*. *Tirant: Butlletí Informatiu i Bibliogràfic*, 16, p. 375-377.
 53. WITTLIN, C. (2014). «Cocozzella, Peter. *Text, translation and critical interpretation of Joan Roís de Corella's "Tragèdia de Caldesa", a Fifteenth-Century Spanish Tragedy of Gender Reversal* (Lewiston, Edwin Mellen Press, 2012)». *Catalan Review*, 28, p. 240-243.
 54. WITTLIN, C. (2014). «Courcelles, Dominique de / Martines Peres, Vicent (coord. -ed.) (2012): *Pour une histoire comparée des traductions*. París: École Nationale des Chartes (Études et rencontres de l'École des chartes, vol. 36)». *Estudis Romànics*, 36, p. 518-520.
 55. WITTLIN, C. (2014). «Wheeler, Max W. (trad.) (2011): *Curial and Guelfa. A classic of the Crown of Aragon*. Translated into English by Max W. Wheeler. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company (IVITRA Research in Linguistics and Literature, vol. 2)». *Estudis Romànics*, 36, p. 616-617.
 56. WITTLIN, C. (2015). «Joan Roís de Corella, *Psalteri*, a cura de Josep-Lluís Martos (València, Institució Alfons el Magnànim, 2013)». *Llengua i Literatura*, 28, p. 139-142.
 57. WITTLIN, C. (2016). «Silleras-Fernández, Núria. *Chariots of ladies. Francesc Eiximenis and the court culture of Medieval and Early Modern Iberia*». *Catalan Review*, 30, p. 400-403.

VICENT MARTINES
 Institut d'Estudis Catalans
 Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA
 Reial Acadèmia de Bones Lletres
 Institut Interuniversitari de Llengües Modernes Aplicades

Curt Wittlin i l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre

Soc conscient que la meua aportació a l'homenatge de Curt Wittlin no té ni el caràcter acadèmic desitjat, ateses la personalitat i la trajectòria d'ell, ni tampoc aporta nous coneixements a la seua biografia i obra. Bàsicament, circumscriu l'escrit dins l'àmbit personal i emotiu, i alhora aprofito per fer participar el lector del darrer treball d'investigació i de publicació que dúiem a terme plegats i que, dissortadament, no vam poder concloure com teníem previst.

La meua coneixença amb Curt Wittlin fou atzarosa i va estar condicionada pel fet que en la darrera etapa de la seua vida, un cop jubilat, va recaure a viure, amb la seua dona, a Tortosa. N'era un enamorat: de la ciutat i especialment del seu entorn natural. La seua afició a la muntanya li va fer valorar l'atractiu del massís dels Ports, el qual sovintejava tot fent-hi excursions. Però, com en alguna ocasió em va confessar, malgrat la riquesa geogràfica i històrica del nostre hàbitat, també trobava a faltar l'al·licient d'investigació, d'estudi i de formació del qual havia estat envoltat tota la vida i que, per raons òbvies, Tortosa no podia oferir, almenys aparentment. Els importants fons històrics dipositats a l'avui Arxiu Comarcal del Baix Ebre, especialment els de l'Ajuntament de Tortosa, amb sèries documentals des del segle XIV, i el del districte notarial, també amb protocols des del mateix segle, ofereixen grans possibilitats que no van passar desapercebudes al professor Wittlin. Fou esta coincidència, el fet que jo dirigeixi esta institució des del 1992 i que ell tingués la necessitat d'encetar algun treball d'investigació per a mantenir l'activitat mental ocupada, el que ens va permetre la coneixença mútua.

Així vam començar una relació de contacte i d'amistat que va durar catorze anys, la qual va ser més continuada en el darrer temps, mentre preparàvem un treball conjunt. La primera col·laboració de Curt Wittlin a l'Arxiu fou el 2005,

quan va publicar a la revista històrica *Recerca* l'article titulat «Un cas de “guerra” domèstica a Tortosa l'any 1401, descrita pel notari Ramon Ortola, el reu, en una carta rimada a la muller», on va fer un estudi sobre el contingut, la mètrica i el lèxic del text versificat del segle XV, aparegut en un protocol notarial del fons de l'Arxiu. A part de la transcripció i dels elements d'anàlisi, en un apartat concret va fer una comparativa, com no podia ser d'una altra manera, atesa la seua passió pel tema, entre el notari Ramon Ortola, autor dels versos octosíl·labs, i Francesc Eiximenis.

El segon treball de Curt Wittlin sobre documentació de l'Arxiu és el que vam preparar tots dos en col·laboració i que, com he dit, a les portes de concloure'l, va quedar inacabat. Es tracta de l'edició crítica del *Llibre d'establiments de Tortosa* de 1334. És, de fet, el llibre més antic d'esta sèrie històrica municipal de la ciutat de Tortosa.

Els establiments o ordenances eren un recull de les normatives que regien la ciutat i terme de Tortosa i que, de fet, derivaven i completaven el marc jurídic concretat pel *Llibre de les costums*, en vigència des de 1277. Els diferents establiments, anotats en els seus corresponents llibres, eren de naturalesa dispar. Amb ells s'intentaven regular temes tan variats com el frau en l'abastament alimentari, la moralitat, la higiene pública, el proteccionisme dels productes autòctons, el bon ús urbanístic o la prohibició dels jocs d'atzar. Es tracta d'una font documental molt important des del punt de vista històric, jurídic i també filològic. Amb el professor Curt Wittlin havíem decidit, atesa la interessant sèrie històrica, fer-ne una publicació comparativa entre els diferents establiments, temàticament comuns però cronològicament disperss, i anar-los estudiant i editant per famílies afins, ja que en la majoria dels casos estes ordenances es van reiterant en els diferents assentaments i només es diferenciaven en aspectes com els terminis, els imports de les multes o en petits detalls d'ajustament contextual. La idea original, per tant, era transcriure un establiment marc i inicial i anar-hi afegint, amb les notes pertinents, les modificacions subsegüents. Això no obstant, atès que el primer volum conservat és ben antic i prou complet, tot i que té evidents manques de text pel seu deteriorament, se'n va considerar de gran interès la publicació íntegra.

Per dur endavant el projecte, en primer lloc, jo feia un esborrany de transcripció que després el passava a consideració de tots dos. En aquest sentit, l'expertesa i els coneixements de Curt Wittlin eren cabdals, ja que la dificultat de fixar la informació del text, que bona part estava esborrat, requeria el seu bon saber per ajustar-lo, localitzar i interpretar paraules il·legibles i completar fragments esborrats. Per a esta tasca també ens era molt útil comparar els diferents assentaments amb altres de posteriors anotats en altres establiments, atès que la majoria de les clàusules eren iguals o semblants.

Un aspecte que vàrem consensuar i que el professor Curt Wittlin va defensar des del principi és que la transcripció fos tan entenedora com fos possible, d'aquí

que en molts casos s'adaptés tant l'ortografia original com (en algun cas fins i tot) la sintaxi al model actual, a fi de prioritzar l'accessibilitat del text, sobretot perquè la publicació anava adreçada al públic en general. Evidentment, es van respectar termes i formes que, encara que no usuals avui, no desvirtuaven el contingut i el feien igualment comprensible. He d'admetre que sobre este aspecte partíem de punts de vista diferents, ja que la meua formació medievalista i històrica em feia sentir incòmode davant el fet de «modernitzar» la versió ortogràfica original del text, del qual jo hauria fet una transcripció molt més literal. Això no obstant, després de diferents debats al respecte vaig entendre la seua posició i me la vaig fer també meua.

A títol d'avanç i a grans trets, podem dir que este primer llibre d'establiments es compon de quaranta-dos fulls que apleguen un total de vint-i-tres ordenances diferents, desenvolupades en diferents paràgrafs que solen seguir un mateix esquema: justificació de les causes per les quals cal prendre les mesures, la relació de les prohibicions o obligacions i les penes a les quals s'enfronten els infractors. Com ja he dit, a cops, fins i tot en el mateix volum, es pot donar el cas d'haver-hi establiments repetits. Bàsicament, ho són per si hi ha hagut alguna alteració amb les taxes, amb els terminis o, simplement, per incidir amb unes mesures que, tot i necessàries, no s'acataven, segons podem deduir de la seua reincidència. En este sentit, és molt il·lustratiu, a l'efecte de calibrar el context del moment, de carestia i d'inseguretat, comprovar allò que adquireix més protagonisme, com és el cas de l'avituallament de blat o la regulació de les armes.

De la primera posada a punt de la transcripció, amb l'afegitó de les paraules esborrades però fàcilment incorporades per similitud i amb les corregides d'acord amb el criteri d'edició, es va passar a una segona lectura per comprovar-ne la intel·ligibilitat i acabar de polir els dubtes. Seguidament, es van destriar un seguit de termes als quals calia fer una aportació informativa que es reflectiria en notes a peu de pàgina. Fonamentalment, els noms de lloc, tant la toponímia rural com la urbana, per exemple: plaça de la Fusteria, Palomera, molins del Pont, Vimpeçol, Rambla, etc., i els noms propis, com ara: Pere Garidell, Pere de Coscollà o Pere de Ripollès, i que avui ens són desconeguts. El coneixement concret del període analitzat per altres estudis i treballs previs ajudava, en un tant per cent elevat, a identificar-los, i quan no, calia fer una recerca específica per a ubicar-los correctament.

En segon lloc, a títol de notes explicatives, vam seleccionar aquells organismes, institucions, equipaments, etc., que apareixen al text i que, si no els situàvem i definíem, podien dificultar la comprensió del text. És per això que calia explicar, ni que fos breument, l'organització del govern municipal, les funcions dels diferents càrrecs, la importància dels espais urbanístics i el pes dels establiments socials, i, si es pogués, incorporar les dates del seu origen i evolució. Per este motiu i criteri, calia, doncs, acotar la significació del veguer, del batlle, dels lloctinents

respectius, dels prohoms, dels procuradors, del mostassaf, dels jutges, dels vee-dors de camins o de la cort. Així mateix, també vam voler referenciar altres aspec-tes històrics cabdals per entendre el context del document i que, d'una manera o d'una altra, hi queden reflectits, com el fet del marquesat de l'infant Ferran, du-rant el període del qual Tortosa va quedar escindida del poder reial, o el fet que encara apareix la senyoria de l'Hospital. Finalment, vàrem creure oportú, a fi de facilitar la lectura, incorporar, en un annex, una relació de vocables i expressions en desús, amb la seua significació, com, per exemple: *l'esquella de vespres, llenys, cafís, doblera, honors, malla, etc.*

A grans trets, doncs, puc concloure que el treball de la publicació dels establi-ments de Tortosa de 1334 que dúiem a terme entre tots dos, el professor Wittlin i jo, ens aportava riquesa i incentiu. A ell, perquè l'atansava al món de la investiga-ció medieval d'àmbit local a partir de les fonts directes, i a mi per treballar amb un savi, detentor de molts coneixements que els feia extensibles generosament. Dis-sortadament, a causa de la meua malaltia primer i de la seua mort després, la nos-tra col·laboració, en el darrer tram, va quedar sense rematar. Espero concloure aviat la publicació, per responsabilitat, respecte i deferència vers ell, a mena d'obra pòstuma.

Finalment, i ja en un àmbit més personal, no voldria acabar la meua brevíssima aportació a l'homenatge a Curt Wittlin sense remarcar la seua personalitat i bon-homia. Veure'l aparèixer a l'Arxiu en les tardes de treball assenyalades, encara que d'altres tasques laborals em capfiquessin, em transportava acte seguit a una gran pau i tranquil·litat. Sempre el vaig veure content i disposat a tirar endavant el treball conjunt, malgrat certes complicacions en la lectura i posada a punt del document. Les estones compartides eren molt plaents, i sovint les converses derivaven cap a altres temes històrics o de pensament ideològic. Com tothom que el conegués sap, no escatimava cap moment per plantejar paral·lelismes entre qualsevol aspecte quotidià amb algun passatge d'Eiximenis. Tant en diferents apartats del document que estudiàvem com en les posteriors converses sobre l'actualitat, ràpidament hi trobava un fil conductor que l'enllaçava amb una reflexió del savi franciscà.

Sí, este era Curt, amable, educat, enginyós, alegre, savi, intelligent, modest, generós, honest i molt més. I, per a mi, posseïa un tret particular que me'l feia més proper: tant el seu aspecte físic com el seu tarannà em recordaven, d'allò més, mon pare, que ja feia, llavors, més de vint-i-cinc anys que era mort.

Curt, gràcies per tot.

ALBERT CURTO HOMEDES
Arxiu Comarcal del Baix Ebre

Un excels medievalista vora l'Ebre

Un dels meus orgulls personals més preuats rau en el fet d'haver tingut durant els darrers anys una estreta relació d'amistat amb Curt Wittlin, un dels grans investigadors de la literatura catalana medieval.

Nascut Kurt, fent ús de la grafia germànica, va veure la primera llum a Reinach, al cantó suís de Basilea-Camp. El fet de conèixer i rebre el mestratge del professor castellonenc Germà Colón¹ a la Universitat de Basilea va influenciar-lo notablement, atès que va introduir-lo en els estudis de la llengua catalana, que varen esdevenir la seua gran passió. El 1967 va ser nomenat professor de llengua i literatura franceses a la Universitat de Saskatchewan, a la ciutat canadenca de Saskatoon, de la qual va ser catedràtic de filologia romànica i lingüística històrica. Amb el pas dels anys s'havia de convertir en tot un referent quant als estudis sobre la literatura medieval, el primer segle d'or de les nostres lletres.

Ens trobem davant d'un estudiós molt estimat pel seu caràcter afable i per la qualitat dels seus treballs filològics. Va ingressar a les més importants entitats d'estudis del país i va ser degudament reconegut per les institucions nacionals. Va convertir-se en un gran expert en l'obra del frare franciscà Francesc Eiximenis (Girona, 1330 - Perpinyà, 1409), un dels autors catalans medievals més llegits, copiats, publicats i traduïts, sobre el qual va treure a la llum estudis com: *Psalterium alias Laudatorium* (Toronto, PIMS, 1988), *Lo llibre de les dones* (Barcelona, Curial, 1981), *De sant Miquel Arcàngel* (cinquè tractat del *Llibre dels àngels*, Barcelona, Curial, 1983).

1. Germà Colón Domènech (Castelló de la Plana, 1928 - Barcelona, 2020) fou filòleg i lexicòleg, un dels lingüistes més importants per a la filologia romànica i la lexicologia catalana. De 1963 a 1997 fou catedràtic de la Universitat de Basilea i després catedràtic emèrit.

A principis del segle XXI, després de quaranta anys per terres nord-americanes, va establir-se vora l'Ebre, on va viure amb passió la catalanitat, el desenvolupament dels estudis literaris i la vida cultural a casa nostra. La figura de Curt Wittlin va apassionar-nos veritablement. Home polifacètic i polièdric, fidel a la catalanitat, va deixar-nos un llegat d'estudis molt valuós.

Una de les passions que vàrem compartir amb l'amic Curt Wittlin va ser l'independentisme. Independentista convençut, s'indignava amb tot l'entramat repressiu de l'Estat espanyol, que es va reprendre amb força per a vergonya colectiva justament el dia en què ell ens deia el darrer adeu. Creia fermament en el futur d'aquest país en llibertat. A partir de les seues coneixences als anys 1960, durant la seua primera estada a Barcelona, va endinsar-se en el món de la catalanitat. Amb el pas dels anys va relacionar-se amb intel·lectuals provinents del País Valencià i de l'Alguer, així com amb molts del Principat vinculats a les grans institucions catalanes com l'Institut d'Estudis Catalans o associacions com Òmnium Cultural.

Vaig anar aprofundint la meua coneixença d'un intel·lectual que se'm presentava com tot un savi enciclopèdic. Quedava molt sovint amb ell a la Biblioteca Marcellí Domingo de Tortosa, als butacons de la qual em va fer cinc cèntims de tota la seua trajectòria vital. Vaig poder enllestir la seua biografia, a partir de les seues pròpies narracions, en la qual vaig intentar retratar la seua faceta de poliglota, de gran coneixedor de llengües i d'estructures lingüístiques. Malauradament, ja es trobava en un moment en què la demència l'assetjava i no recordava algunes coses que m'haurien estat de gran utilitat.

VORA L'EBRE

Fugit irreparable tempus, el temps no corre, vola! Comptat i debatut, havia arribat el moment decisiu que els permetria fer un tomb de 180 graus en llurs vides. Els Wittlin, després d'uns quants anys agitats i excitants, amb un munt d'altres responsabilitats laborals i continus èxits acadèmics, havent plasmat Curt una fructífera carrera d'investigació literària, afrontaven amb entusiasme l'hora de la jubilació. La benvinguda a una nova centúria donava validesa a una nova dita que sonava a música francament celestial: «segle nou, vida nova».

Havien estat feliços per terres canadenques. S'havien integrat totalment al país i havien entaulat magnífiques amistats personals, així com amistats laborals. Tanmateix, el clima de Saskatoon comporta temperatures extremes, amb un fred àrtic massa cops insuportable. Varen acordar que anirien a la recerca d'una zona molt més temperada per establir-s'hi definitivament, sense gaires estridències climàtiques, allunyats de les glaçades perennes i de les vestimentes gruixudes.

Varen elegir els Països Catalans com a nova destinació de residència. Ben pensat, no podia ser d'altra manera, atès que era el país amb el qual tenien més

vinculació sentimental, el qual admiraven profundament per la perseverança cultural, lingüística i literària de la seua gent. Curt hi tenia molts amics i col·laboradors; d'aquesta manera, podria continuar realitzant la seua tasca erudita més eficaçment.

Els quefers d'investigació literària, a redós tostemps de la causa catalanista, l'havien portat en nombroses ocasions a la capital del Túria, on acostumava a donar un cop d'ull a alguns destacats manuscrits medievals a l'Arxiu Històric, per retrobar-se, posteriorment, amb els seus actius col·laboradors del laboriós Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. Durant el trajecte ferroviari des del cap i casal fins a la influent ciutat del Micalet, solien passar per uns terrenys força plans que desprenien una notable bellesa paisatgística. En alguna ocasió va fer escala durant el viatge a l'estació de ferrocarril de Tortosa, ja que volia consultar un manuscrit del segle xv que es trobava a l'Arxiu de la Catedral de Santa Maria. D'aquesta i d'altres fructíferes visites posteriors va sorgir l'article: «Un cas de "guerra" domèstica a Tortosa l'any 1401, descrita pel notari Ramon Ortolà, el reu, en una carta rimada a la muller».

En aquest context va fer una coneixença decisiva, un dels principals homenots de cultura ebrencs: l'arxiver, poeta i historiador Jesús Massip, amb el qual enraonava a bastament sobre aspectes molt determinats de la història local i nacional durant el període de la Reconquesta. La seua filla, la coneguda poeta Cinta Massip, li va ensenyar zones bellíssimes i emblemàtiques del delta de l'Ebre i dels Ports que varen fascinar-lo.

Quan va tocar prendre la decisió definitiva, li va vindre a la ment que Tortosa també tenia muntanyes al voltant, cosa que sempre era tot un atractiu per a qualsevol persona helvètica. Ens posarem poètics i direm que els captivava la contemplació de la calma existencial que mostraven aquells camps i aquells turons. Van pensar que la vida no seria tan carregosa, onerosa o exigent com en les dos grans capitals del nord i del sud. Amb tot, volien oblidar per sempre més el rellotge de les presses, a la vegada que podrien fer llargues caminades i haurien d'agafar molt poc el cotxe. I la ferma decisió va ser de fer casa a la terra de l'Ebre, en aquella zona de cruïlla on es balla la jota, s'usen les tres primeres persones del possessiu en *-u-* i la rica gastronomia es nodreix d'anguila i d'anques de granota.

Varen adquirir un mas a la partida del barranc de Sant Antoni, prop de la Raval de Crist, al municipi de Roquetes (Baix Ebre). Estava situat a la falda mateixa dels Ports, des d'on contemplaven l'alçària imponent de Caro, la muntanya que uneix uns quants municipis ebrencs i del Matarranya. Tenien cura d'animals domèstics, mentre anaven conreant hortalisses diverses en un hortet menut de producció casolana. Hi varen romandre durant sis anys, durant els quals varen gaudir de la pau ambiental i d'un model de vida casolà, pagès, rural, el qual distava bastant del que havien portat fins al moment.

Tots dos solien fer ús habitual de la Biblioteca Mercè Lleixà² de Roquetes, que ocupa el segon pis del centre cívic municipal, en un edifici espaiós i de gran valor arquitectònic situat just al davant de l'històric Observatori de l'Ebre. Curt Wittlin de seguida va guanyar-se la confiança i l'admiració de la seua directora, Begonya Ferré, i d'altres bibliotecaris com Marc Jornet i Mentxu Pérez, que amb llur tracte exquisit el feien sentir de debò com a casa.

Durant aquests primers anys vora l'Ebre va continuar fent les seues habituals excursions per serralades de la Catalunya Central o en zones més meridionals del País Valencià com els Serrans o la Vall d'Albaida. Planificava a consciència aquestes sortides, normalment a la primavera o a la tardor, que li permetien, a la vegada, mantindre's en forma i trepitjar indrets naturals bellíssims fins llavors desconeguts per ell.

VIDA CULTURAL EBRENCA

De ciència certa, va considerar primordial donar-se a conèixer entre els cercles culturals, d'investigació i catalanistes de la comarca. Va esdevindre un usuari habitual de l'antic Arxiu Històric de les Terres de l'Ebre (avui dia, Arxiu Comarcal del Baix Ebre), centre de recerca ubicat en un dels tres edificis dels Reials Collegis, que és considerat com el conjunt renaixentista més important de Catalunya.

Com a soci d'Òmnium Cultural, solia prendre part activa en les assemblees anuals de la seu corresponent a les Terres de l'Ebre, durant les quals va sorprendre tothom pels seus alts coneixements històrics i literaris sobre la llengua i la història del país. Va ser justament en aquest marc associatiu catalanista en què vaig conèixer-lo personalment i, de seguida, vàrem congeniar, ja que compartíem moltes passions comunes.

Nogensmenys, Curt Wittlin no va ser un home que es mostrés gaire procliu a les aparicions públiques, atès que tostemps feia la seua tasca erudita d'una manera discreta. Durant aquests anys vora l'Ebre va ser objecte d'algunes entrevistes específiques en diverses cadenes de televisió comarcals, així com en algun programa de ràdio d'afers literaris i culturals, com és el cas de *Lletres ebrenques*, d'Antena Caro Roquetes, o de les televisions comarcals.

Al vespre del 10 de setembre de 2012 va llegir a la cèntrica plaça de Barcelona de Tortosa el Manifest de la Marxa de Torxes per la Independència, organitzada per la Comissió 11 de Setembre a les Terres de l'Ebre, que s'endega des del castell de la Suda per rememorar els fets ocorreguts en la defensa de Barcelona el 1714, a conseqüència dels quals varen perdre's totes les llibertats nacionals.

2. Mercè Lleixà i Chavarria (Roquetes, 1960 - Barcelona, 2009) va ser una coneguda actriu teatral i de telenovel·les.

Al setembre de 2015, ben significativament, va rebre l'encàrrec d'impartir la conferència institucional amb motiu de la Diada nacional de Catalunya al Saló de Plens de l'Ajuntament de Tortosa, amb el títol «Consells d'un gran pensador català medieval, Francesc Eiximenis, per als Jurats de la ciutat de València al 1383 i la seua vigència actual».

Al novembre del mateix any va ser el torn d'una altra conferència ben lluïda: «Francesc Eiximenis, un pensador català massa oblidat», destinada als estudiants de literatura catalana dels dos instituts de batxillerat de la ciutat, que va tindre lloc al Campus Terres de l'Ebre de la Universitat Rovira i Virgili (URV), un dels actes previs a la celebració de la històrica i literària Nit de Santa Llúcia d'Òmnium Cultural a la ciutat. Sumàriament, al febrer de 2016 va ser el literat convidat en l'acte de commemoració del Dia Internacional de les Llengües Maternes que organitza la biblioteca tortosina, on va fer el parlament i va fer-se una lectura d'un detallat currículum literari seu, en el marc de l'Any Llull, en el setè centenari de la seua mort.

NOVA LLAR FAMILIAR

Els anys van passant per a tothom i deixen noves empremtes. El fet de viure al camp els resultava molt complaent, però s'havien de desplaçar sovint a la ciutat per fer les compres dels aliments, per a visites mèdiques, així com per anar al lloc que més els agradava, la biblioteca municipal. Arribava el moment d'un altre canvi de residència, que els portaria a instaurar-se al nucli antic de la ciutat de Tortosa, on podrien tindre bona part de les seues necessitats més a tocar. Varen adquirir un pis situat en un carrer paral·lel a la fastuosa catedral de Santa Maria, l'edifici més emblemàtic de la capital del Baix Ebre.

A molt pocs metres s'hi troba la Biblioteca Marcellí Domingo. «El senyor Curt» va convertir-se en un usuari d'honor del centre de llibres a qui fins i tot van premiar per la seua fidelitat, i li van concedir el seu nom a la sala de lectura polivalent. Cada matí i cada tarda s'hi apropava per llegir els periòdics atentament, assegut a les butaques de la còmoda àrea de premsa. Allí se sentia molt ben cuidat per la directora, Irene Prades, i per les altres bibliotecàries, com Xell Aixarch o Rosa Tomàs. En aquest marc vam anar-nos trobant per redactar aquest apunt biogràfic. Per a ell era com la seua segona casa, per la qual cosa va resultar-me força emotiu trobar-nos en un indret tan adient i que s'estimava tant, com a espill d'allò que havia estat la seua vida: tostemps envoltat de llibres i de saviesa, de gent de cultura i d'amants de la lectura.

Una pèrdua substancial de memòria durant el darrer any li causava molt malestar personal i li impedia continuar amb les seues investigacions. La seua condició física ja no li permetia ni afrontar noves excursions, ni tampoc assistir a les

reunions de l'Institut d'Estudis Catalans a Barcelona, que l'anava posant al dia de moltes de les novetats lingüístiques.

INVESTIGACIONS A REDÓS DE L'EBRE

Conjuntament amb Albert Curto³ transcrivía diversos manuscrits medievals referents al municipi de Tortosa. Els havien copiat i n'havien fet una revisió acurada. Una característica que no havia perdut era ser un orador extraordinari, al qual li encantava donar explicacions ben detallades sobre els temes que anava analitzant, que anava mesclant al seu gust. Amb veu imponent, en feia cinc cèntims minuciosament: «Justifiquen els motius de l'elaboració d'una llei. Fan un centenars de minilleis, no dirigides pel rei, sinó que són decisions dels responsables municipals que sempre s'ocupen dels aspectes locals i comercials, lleis per garantir que no hi hagi fam. Perquè està molt malament per a la formació d'un xiquet que s'ha donat en adopció, si en aquella casa se celebren partides perilloses de jocs amb diners. O com s'haurien d'articular els molins, les dones que venen blat. Estem parlant de lleis sobre tot tipus de coses. Hi ha editors que s'interessen en aquests temes de lleis. Els regidors de Tortosa ja tenien idees de com evitar una crisi de menjar i problemes socials».

En un altre àmbit, va realitzar un estudi sobre la fabricació de tapissos a la immortal ciutat de Girona. Se sentia molt orgullós del fet que a casa en tenien un que feia referència a la creació del món, el qual tenia una història curiosa. Com que era desmuntable, se'l va poder emportar a un esdeveniment de màxim nivell: la Fira Internacional del Llibre organitzada a Frankfurt l'octubre de 2007, quan la cultura catalana va ser-ne convidada d'honor, cosa que va suposar tota una fita per al país. Curt va tindre l'honor de ser-ne un dels autors convidats, mentre que Marie-Louise va ser l'encarregada d'explicar la tècnica de realització dels tapissos originals.

Va recuperar un antic estudi seu que s'havia extraviat, per al qual volia trobar editor, mentre netejaven la masia del barranc de Sant Antoni. Tenia relació amb la *Weibermacht*, la força que poden tindre les dones que forcen els homes a fer rucades.

Va ser present a l'acte de concessió del nom Manuel Pérez Bonfill a la biblioteca de Campredó el 22 d'abril de 2016. N'hem volgut fer esment per l'alt nivell cultural que va tindre, amb actuacions musicals i recitacions poètiques, però també perquè va coincidir amb un altre company de la Secció Filològica de l'Institut

3. Albert Curto Homedes (Barcelona, 1960) és historiador. Llicenciat en geografia i història —especialitat d'història medieval— és director de l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre des de 1992.

d'Estudis Catalans, el lingüista tortosí Joan Beltran,⁴ tota una eminència en els estudis sobre el subdialecte tortosí.

Aquest fet es repetia als lluïts esmorzars que tenen lloc a redós de la diada del llibre al bar restaurant Forn de la Canonja, al nucli antic de Tortosa, organitzats pel col·lectiu de DiLlums d'Arts al Forn. En l'edició de 2018, també hi van assistir Artur Quintana⁵ i la seua esposa, Sigrid, que, com era habitual, van hostatjar-se a cals Wittlin. Després de molts anys en què varen residir a Heidelberg, Alemanya, on l'illustre filòleg exercia de professor a la universitat, van traslladar-se a la menuda població de la Codonyera, a la comarca veïna del Matarranya. Llur llengua vehicular és també l'alemanya, amb la qual cosa tenien un punt d'unió significatiu amb la parella suïssa. La bona relació d'amistat que van llaurar tots quatre va fer possible que es visitessin sovint, i que mantinguessen una relació epistolar en línia interessant, ja que s'informaven dels nombrosos quefers literaris en tot detall.

En la seua darrera aparició pública, el 5 de setembre de 2018, a la biblioteca d'Aldover, va voler fer costat als organitzadors de l'homenatge a un camperol molt aficionat a la poesia, el doverenc Paco del Fruto, que ens havia deixat feia unes quantes setmanes.

La remor del riu «Dolça remor de l'aigua en el record» és un vers esplèndid de l'enyorat poeta Gerard Vergés⁶ que tanca tot un himne poètic recitat arreu i musicat amb diferents versions. Retrata la tranquil·litat que l'Ebre a voltes pot donar quan se l'observa amb estima i se l'escolta amb respecte, custodiat pel baluard de la Suda i la seua ombra protectora. Les llargues passejades per la ciutat amb Marie-Louise permetien a Curt copsar l'ambient tortosí. Li donava assossec mental contemplar el curs del riu amb tot el seu cabal, a la vegada que rebutjava el monument que hi varen erigir els franquistes al bell mig, dedicat «a los combatientes que hallaron gloria en la Batalla del Ebro y que cayeron por Dios y por España». S'enutjava i repetia acceleradament: «Ni a Suïssa ni al Canadà estaria en peu un monument que homenatgés el feixisme!». Enraonava sobre fets de ciutat, usava un català a voltes amb trets del dialecte tortosí, li agradava comentar molts vocables ebrencs.

4. Joan Salvador Beltran i Cavaller (Tortosa, 1933-2020) va ser lingüista, professor i coordinador de cursos de llengua catalana i de reciclatge a les Terres de l'Ebre. Des de 2016 va ser membre corresponent de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, any en què també va rebre la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya.

5. Artur Quintana i Font (Barcelona, 1936) és filòleg, membre de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, del Consello Asesor de l'Aragonés, membre d'honor de l'Academia de l'Aragonés i president d'Iniciativa Cultural de la Franja.

6. Gerard Vergés i Príncep (Tortosa, 1931-2014) fou doctor en farmàcia, professor universitari, poeta i assagista.

Havien estat anys de molts afanys i moltes il·lusions, i podia donar-se per satisfet dels fruits aconseguits.

EL DARRER ADEU

L'admirat Curt Wittlin era suís de naixement, canadenc de professió i català de sentiment, de cor i d'ànima. Era un ciutadà que creia en aquest país i volia fomentar tothora les seues lletres més il·lustres. Va anar fonent-se a causa d'una malaltia degenerativa, fins que va cloure els ulls per sempre a l'Hospital Verge de la Cinta de Tortosa el 23 de setembre de 2019.

Ben coordinats amb el representant de l'Institut d'Estudis Catalans, vam encarregar-nos de l'organització a consciència d'un comiat laic extremament literari al tanatori de Ferreries. La violoncellista Sinta Salvadó va donar el tret d'inici amb la interpretació d'«El cant dels ocells», del mestre Pau Casals. La rapsoda Sílvia Panisello va recitar el famós poema «Deserts d'amics», de Jordi de Sant Jordi. El doctor August Bover va fer-ne la glossa pertinent, com a representant de l'IEC. Xell Aixarch va llegir un text de Francesc Eiximenis. Hi van tindre paraules de record igualment el professor canadenc Peter Burgess, deixeble seu, la bibliotecària Irene Prades i l'alcalde de Tortosa, Meritxell Roigé.

No tenia més família a Catalunya que la seua esposa, però se'n va anar envoltat dels amics de les lletres en un darrer homenatge envers la seua passió lletrada, com a viu espill que era un entusiasta de la literatura catalana, gran entre els grans.

A títol pòstum, l'Ajuntament de Campredó li va retre un homenatge amb motiu del primer aniversari del seu traspàs. Va tornar a ser una altra festa de les lletres del segle d'or. Va celebrar-se a l'indret ideal per a un medievalista, la torre templa de Font de Quinto, en la qual va instal·lar-se una placa commemorativa amb una de les seues frases predilectes: «L'humanisme viatja amb els llibres».

EMIGDI SUBIRATS I SEBASTIÀ
Institut Dertosa de Tortosa

Sessió en memòria de Curt Wittlin (1941-2019)

S'apleguen en aquest volum els textos llegits en la sessió en memòria de Curt Wittlin, celebrada el dia 9 de juny de 2022 a la Sala Pere i Joan Coromines de l'Institut d'Estudis Catalans. Precedides per un petit reportatge fotogràfic sobre l'homenatjat i la seva obra i una presentació a cura de Mila Segarra, vicepresidenta de la Secció Filològica, les contribucions de set dels seus col·legues i amics repassen les principals facetes de la seva extensa obra. Les cinc primeres tracten de la recerca i l'activitat acadèmica que Curt Wittlin va realitzar des de la Universitat de Saskatchewan (Canadà) i les dues darreres, del temps en què, després de la jubilació, residí a Tortosa. Emili Casanova s'ocupa de l'estudiós de la llengua catalana especialment interessat en els autors valencians; Tomàs Martínez Romero remarca el seu profund coneixement de la cultura medieval a partir dels textos hagiogràfics que va editar; Xavier Renedo Puig tracta dels seus treballs sobre Francesc Eiximenis, l'autor a qui Wittlin dedicà més atenció i sobre el qual es convertí en una autèntica autoritat; August Bover i Font parla del seu paper en la difusió de la catalanística a l'Amèrica del Nord; Vicent Martines destaca el seu mestratge en l'estudi de les traduccions medievals; Albert Curto Homedes dona notícia de les seves darreres recerques fetes a l'Arxiu Comarcal del Baix Ebre, i Emigdi Subirats i Sebastià fa un cordial esbós biogràfic dels seus darrers anys vora l'Ebre. Un merescut i afectuós homenatge a un savi bonhomí —«suís de naixement, canadenc de professió i català de sentiment, de cor i d'ànima», com bé diu el seu biògraf— d'una fidelitat absoluta a l'Institut d'Estudis Catalans i al nostre país sencer.



Fundació "la Caixa"

